

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Sociální geografie a regionální rozvoj



Mgr. Jan Pileček

**SOCIÁLNÍ A LIDSKÝ KAPITÁL JAKO FAKTOR
ROZVOJE PERIFERNÍCH OBLASTÍ ČESKA**

**SOCIAL AND HUMAN CAPITAL AS A FACTOR OF
DEVELOPMENT OF PERIPHERAL AREAS OF CZECHIA**

Disertační práce

Školitel: RNDr. Vít Jančák, Ph.D.

Praha, 2013

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Českých Budějovicích, 10.10.2013

Podpis:

Poděkování:

Rád bych na tomto místě poděkoval svému školiteli, RNDr. Vítu Jančákovi, Ph.D., za ochotu, kterou po celou dobu mého studia projevoval, a že byl vždy připraven mi poskytnout radu nebo pomoc. Dále patří mé poděkování konzultantovi, doc. RNDr. Pavlu Chromému, Ph.D., který mi byl svými radami velmi nápomocen při dokončování této práce.

Děkuji také celé své rodině a mé partnerce Adéle Blažkové, kteří neúnavně naléhali na dokončení této práce.

Tato disertační práce byla zpracována v rámci řešení grantového projektu GA ČR č. P404/11/1962 „Mechanismy selektivního vývoje periferií v Česku a Rakousku v post-industriálním období“.

Obsah

Abstrakt/Abstract	6
Úvod	8
1. Konceptní otázky současného výzkumu polarizace prostoru a rozvoje problémových periferních území	12
1.1 Výchozí teoretické a metodologické problémy výzkumu polarizace prostoru	12
1.2 Rozvoj problémových území	14
2. Sociální a lidský kapitál a jejich význam pro rozvoj periferních (a venkovských) oblastí	19
2.1 Sociální a lidský kapitál	19
2.2 Význam sociálního a lidského kapitálu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí	23
3. Reflexe výzkumu polarizace prostoru v Česku a role sociálního a lidského kapitálu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí	25
3.1 Periferní oblasti Česka	25
3.2 Význam sociálního a lidského kapitálu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí Česka	31
4. Charakteristika souboru studií	35
Závěr	44
Seznam použité literatury	50
Přílohy: Studie zařazené do disertační práce	62
I. PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2011): Theoretical and Methodological Aspects of the Identification and Delimitation of Peripheral Areas. AUC – Geographica, 46, 1, s. 43–52. (autorský podíl: 80 %)	
II. PILEČEK, J. (2010): Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. Geografie, 115, 1, s. 64–77. (autorský podíl: 100 %)	

- III. PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2010): Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diference okreseš Česka. *Geografie*, 115, 1, s. 78–95. (autorský podíl: 80 %)
- IV. PILEČEK, J., CHROMÝ, P., JANČÁK, V. (2013): Social Capital and Local Socio-economic Development: the case of Czech peripheries. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. Article first published online: 8 OCT 2013, DOI: 10.1111/tesg.12053. (autorský podíl: 50 %)
- V. PILEČEK, J. (2011): The Role of Human Capital of Representatives of Municipal Self-government Bodies in Development of Borderland Peripheries in Czechia: the case of Volarsko. *AUC – Geographica*, 46, 2, s. 95–106. (autorský podíl: 100 %)

Seznam tabulek

Tab. 1: Rozdíly mezi exogenním, endogenním a neo-endogenním rozvojem

Tab. 2: Příklady ukazatelů sociálního a lidského kapitálu aplikovaných v rámci přiloženého souboru studií

Seznam obrázků

Obr. 1: Schéma vztahu periferních a rurálních (venkovských) oblastí (Perlín 2010)

Obr. 2: Regionální rozvoj – faktory, mechanismy, procesy a jevy (Hampl a kol. 2008)

Obr. 3: Model měření sociálního kapitálu

Obr. 4: Problémové oblasti podle bodovací metody (Novák, Netrdová 2011)

Obr. 5: Abstraktní model možného působení faktorů regionálního rozvoje/jednotlivých forem kapitálu v závislosti na míře perifernosti/centrality, měřítkové úrovni sledování a velikosti územního společenství

Tabulky a obrázky v rámci přiloženého souboru studií jsou číslovány samostatně.

Abstrakt

V rámci výzkumu polarizace prostoru, resp. periferních oblastí Česka došlo v posledních letech k významnému uplatnění kulturněgeografických přístupů. V otázce rozvoje těchto oblastí je totiž zdůrazňován význam tzv. „měkkých“ sociokulturních faktorů rozvoje (včetně sociálního a lidského kapitálu). Východiskem je přesvědčení, že při omezeném rozvojovém potenciálu periferních (a venkovských) oblastí nabývá na významu aktivita a aktivizace lokálních komunit (kvalita sociálního a lidského kapitálu), jakožto významného vnitřního (endogenního) rozvojového faktoru. I přes řadu pokusů, které byly učiněny, však stále nelze dostatečně zodpovědět otázky spojené se skutečným významem sociálního a lidského kapitálu (a jejich odlišných forem) v (socioekonomickém) rozvoji těchto oblastí a také jejich vzájemným vztahem (podmíněností). Proto lze problémy spatřovat jak v oblasti teoreticko-metodologické (konceptualizace), tak zejména v nedostatečném ověřování těchto teoretických konceptů empirickým výzkumem, a to zejména v mikroregionální až lokální úrovni.

Disertační práce je tedy zaměřena na identifikaci a explanaci významu vybraných sociokulturních faktorů regionálního rozvoje (sociálního a lidského kapitálu) v rozvoji periferních (z nich zejména venkovských) oblastí Česka. Cílem je přispět do diskuse, resp. prohloubit dosavadní poznatky o: a) teoreticko-metodologických východiscích výzkumu polarizace prostoru, resp. periferních oblastí; b) ve smyslu posunu od dlouhodobého hodnocení „tvrdých“ snáze podchytitelných faktorů regionálního rozvoje (geografických a socioekonomických) ke geografickému studiu významu tzv. „měkkých“ faktorů (zejména sociálního a lidského kapitálu), které jsou navíc územně hůře sledovatelné (postižitelné); c) o významu sociálního a lidského kapitálu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí.

Práce se člení do čtyř hlavních částí. Zatímco první je věnována otázce výchozích teoretických a metodologických problémů výzkumu polarizace prostoru, konceptuálním otázkám rozvoje problémových území, druhá část je věnována konceptualizaci sociálního a lidského kapitálu a jejich významu pro rozvoj periferních (a venkovských) oblastí. Třetí část zahrnuje reflexi výzkumu polarizace prostoru, resp. periferií v Česku a diskusi významu sociálního a lidského kapitálu v rozvoji problémových území (periferních a venkovských oblastí). Ve čtvrté části je pak představen soubor publikovaných studií, a to od prací obecněji zaměřených zabývajících se zejména diskusí teoreticko-metodologických východisek a základních pojmů (vyjasnění terminologie a klíčových konceptů – polarizace prostoru, periferie, sociální a lidský kapitál), přes rozbor epistemologie (testování možnosti měření a hodnocení územní diferenciace sociálního kapitálu v úrovni okresů Česka na bázi hodnocení dat sekundární povahy), až po příklady dvou empirických studií v nižších úrovních regionů Česka (vybraných periferních oblastí), které využívají hlavně primární data získaná z terénních šetření s cílem zhodnotit význam sociálního a lidského kapitálu pro rozvoj těchto oblastí.

Klíčová slova: sociální a lidský kapitál – polarizace prostoru – periferní oblasti (vnitřní a vnější/příhraniční) – lokální rozvoj – Česko

Abstract

Within the framework of the research focused on the polarization of space, or peripheral areas of Czechia respectively, approaches of cultural geography have been applied to a significant extent recently. As far as the issue of such areas development is concerned, the importance of the so-

called “soft” socio-cultural development factors (including social and human capital) has been accentuated. The way-out is the belief that with the limited development potential of the peripheral (and rural) areas, activity and activism of local communities (quality of social and human capital) as the important internal (endogenous) development factor become more important. Despite the number of attempts, which have been made, we are not able to find exhaustive answers to questions relating to the actual importance of social and human capital (and different forms thereof) in the (socio-economic) development of these areas or the mutual relation (conditionality) thereof. For this reason, problems can be seen both in the area of theory and methodology (conceptualization) and, in particular, in insufficient verification of such theoretical concepts by means of empirical research, be specific in particular at the micro-regional up to local level.

The dissertation therefore focuses on identification and explanation of the importance of the selected socio-cultural factors of regional development (social and human capital) in the development of peripheral (of which particularly rural) areas of Czechia. The aim is to contribute to the discussion, or to extend the existing knowledge of: a) the theoretical and methodological points-of-departure of the research of the polarization of space, or the peripheral areas respectively; b) within the meaning of a shift from the long-term evaluation of the “hard”, easily measurable factors of regional development (geographical and socio-economic ones) towards geographical study of the importance of the so-called “soft” factors (in particular social and human capital), which are moreover more difficult to monitor (measure) territorially; c) the importance of social and human capital in the development of peripheral (and rural) areas.

The thesis is divided into four main parts. While the first part pays attention to the question of the source of theoretical and methodological issues of the research of space polarization, conceptual questions of the problem areas development, the second part covers the conceptualization of social and human capital and the importance thereof for the development of peripheral (and rural) areas. The third part includes the reflection of the research of the polarization of space, or peripheries in Czechia and discussion of the importance of social and human capital for the development of the problem areas (peripheral and rural areas). The fourth part introduces a set of published studies, starting with more generally focused papers dealing in particular with the discussion of the theoretical and methodological points-of-departure and basic terms (clarification of the terminology and key concepts – polarization of space, periphery, social and human capital), through the analysis of epistemology (testing of the possibility to measure and assess the territorial differentiation of social capital at the level of districts of Czechia based on the evaluation of data of a secondary character), up to examples of two empirical studies at lower levels of the Czech regions (selected peripheral areas) utilizing in particular primary data acquired from field survey with a view to assess the importance of social and human capital for the development of these areas.

Key words: social and human capital – polarization of space – peripheral areas (inner and external/borderland) – local development – Czechia

Úvod

V souvislosti s proměnami tematické orientace sociální geografie (Hampl 2006) dochází v posledních desetiletích k výraznému rozvoji studia sociální a kulturní problematiky (Hampl a kol. 2007). Nejinak je tomu i v případě výzkumu polarizace prostoru, kde došlo k významnému uplatnění kulturněgeografických přístupů. Podstata změn předmětové orientace tkví v měnících se teoretických (odklon od studia obecných otázek vývoje regionálního systému ke studiu problémových území/odklon od „velkých“ teorií ke studiu specifických problémů regionálního rozvoje – Blažek 2012) i metodologických rámcích (posun od extenzivních forem výzkumu ke kombinaci extenzivních a intenzivních forem výzkumu). Změny odrážejí dynamicky se měnící realitu měnícího se světa. Mimo jiné proto se posiluje studium „měkkých“ a „vnitřních“ podmínek vývoje, mechanismů polarizace prostoru, faktorů reprodukcujících či umocňujících polarizaci prostoru, měnící se role nejrůznějších aktérů. Specificky v Česku se pak jedná o výzkum působení obecných a specifických vývojových procesů (zejména globalizace, posttotalitní a postindustriální transformace – Hampl a kol. 2007). Nejen tyto, ale i další procesy (např. vysídlení/dosídlení pohraničních oblastí po druhé světové válce, nebo proces evropské integrace) působily/působí značně územně diferencovaně a měly/mají určitý, ale někdy také významný/zásadní, vliv na míru perifernosti některých oblastí Česka, na její vývoj a ovlivňovaly/ovlivňují potenciál jejich možného rozvoje.

Problematicke polarizace prostoru, resp. periferních oblastí a jejich rozvoje se v české i zahraniční geografii věnuje pozornost již několik desetiletí, přesto je však téma disertační práce – Sociální a lidský kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí Česka – stále aktuální. Důvody je nutné hledat právě v dynamicky se měnícím světě, ve kterém neustále dochází ke vzniku nerovnoměrností; z pohledu geografie regionálních nerovnoměrností či sociálněgeografické/územní diferenciacie (regionálních rozdílů) – Hampl 2012; Netrdová, Nosek 2009). Vědcům se zatím ne zcela podařilo zodpovědět některé otázky související s nerovnoměrným regionálním vývojem (existenci a rozvoj periferních oblastí nevyjímaje), i když stále existují snahy o nalézání obecných modelů regionálního rozvoje (Blažek 2012). Je potřeba také zdůraznit, že existence nerovnoměrností je základním předpokladem pro další diferenciaci a specializaci (Blažek 1993). Existence regionálních rozdílů, a tedy i periferních oblastí, je přirozená a z hlediska obecného vývoje žádoucí a nezbytná (Blažek 1993). Nicméně, v souvislosti s houbou úpadku, destabilizace, sociálního napětí až konfliktů, degradace prostoru, je vždy obtížné nalézt optimální míru stabilizace problémových území.

Z pohledu teorií regionálního rozvoje, resp. teoretických diskusí o vlivu nejrůznějších faktorů podmiňujících nerovnoměrný regionální (socioekonomický) vývoj regionů, jenž je příčinou polarizace prostoru a tedy utváření jader a periferií, se z celé řady teorií (blíže viz Blažek, Uhlíř 2002, 2011) jako vysoce relevantní ukázaly klasické institucionální teorie skupiny jádro – periferie, zejména pak teorie polarizovaného vývoje (Friedmann 1966). I přesto, že jsou mnohými autory označovány za zastaralé/překonané a již byly nahrazeny jinými přístupy (Blažek, Uhlíř 2002), nelze se jim při úvahách o příčinách/mechanismech a důsledcích polarizovaného vývoje vyhnout. J. Friedmann totiž výraznou měrou přispěl k celkovému uchopení problematiky zkoumání polarizace prostoru. De facto poprvé se explicitně pokusil definovat pojmy jádro a periferie, které se liší mírou autonomie, resp. závislosti na jiných regionech (Blažek, Uhlíř 2002). Centrum (jádro)

je regionem s vysokou mírou autonomie a schopností tvořit inovace, je schopné zachytit hlavní podněty (impulsy) rozvoje. Naopak periferie je implicitně definována jako oblast, která tyto změny nezachytila. Friedmann dále definoval několik kumulativních mechanismů (podobně jako např. Hirschman 1958 in Blažek, Uhlíř 2002, 2011), které způsobují růst rozdílů mezi jádry a periferiemi, a tím přispívají k dalšímu posilování pozice jader.

V relevanci pro studium vývoje/rozvoje periferních oblastí dominují současným teoretickým přístupům rovněž institucionální teorie (blíže viz Blažek, Uhlíř 2011), které však na rozdíl od klasických institucionálních teorií divergenčně orientovaných (Hampl 2010) spíše zdůrazňují jednotlivé faktory/zdroje regionálního rozvoje (Blažek 2012) a celkově kvalitu vnitřního prostředí. Podle tohoto autora se však jejich návaznost na klasické institucionální teorie opomíjí, zejména v souvislosti s návazností „...*inovačního výkonu regionů na polaritu jádra a periferie, resp. na hierarchické uspořádání na základě této polarity*“ (Blažek 2012, s. 227). Současné teoretické přístupy (např. výrobní okrsky, klastry, učící se regiony, *triple helix*, regionální inovační systémy, nová regionální a kulturní geografie) tedy poukazují na význam regionálně specifických, převážně „měkkých“ faktorů (včetně sociálního a lidského kapitálu) jako nejvýznamnějšího zdroje konkurenceschopnosti, jejichž význam se zvyšuje v závislosti na poklesu řádovostní/měřítkové úrovně (Blažek 2012).

Význam těchto faktorů byl v teoretické i aplikační rovině diskutován i v rámci studia periferních venkovských oblastí, které jsou výrazně ohroženy možnými polarizačními tendencemi ve sféře regionálního rozvoje (Blažek 2012) – např. Hampl 2003; Hampl a kol. 2007; Chromý a kol. 2011; Chromý, Skála 2010; Jančák a kol. 2008, 2010; Karametou, Apostolopoulos 2010; Pileček, Jančák 2011; Pileček a kol. 2013; Wiesinger 2007. Jejich východiskem bylo/je přesvědčení, že při omezeném rozvojovém potenciálu těchto území nabývá na významu aktivita lokálních komunit (kvalita sociálního a lidského kapitálu), jakožto významného vnitřního (endogenního) rozvojového faktoru (Hampl a kol. 2007). Z této teze vycházela doposud řada autorů, kteří poukazovali na roli endogenního rozvojového potenciálu a význam aktivity a aktivizace územních společenství v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí Česka. I přes řadu pokusů, které byly učiněny, však stále nelze dostatečně zodpovědět otázky spojené se skutečným významem sociálního a lidského kapitálu (a jejich odlišných forem) v (socioekonomickém) rozvoji těchto oblastí a také jejich vzájemným vztahem (podmíněností). Proto lze problémy spatřovat jak v oblasti teoreticko-metodologické (konceptualizace), tak zejména v nedostatečném ověřování těchto teoretických konceptů empirickým výzkumem, a to zejména v mikroregionální až lokální úrovni.

Předkládaná disertační práce je tedy zaměřena na identifikaci a explanaci významu vybraných sociokulturních faktorů regionálního rozvoje (sociálního a lidského kapitálu) v rozvoji periferních (z nich zejména venkovských) oblastí Česka. Tematicky částečně navazuje na autorovy předchozí práce (Pileček 2005, Pileček 2006) a vychází z dosavadních poznatků výzkumů polarizace prostoru realizovaných na domovském pracovišti (Jančák a kol. 1998–1999, 2002–2003, 2003–2005, 2007–2009 a nově také 2011–2014), v rámci kterých byla role sociálního a lidského kapitálu v rozvoji periferních oblastí Česka diskutována (Havlíček 2007; Havlíček a kol. 2008; Jančák a kol. 2008, 2010; Kučerová 2011). Dále vychází z přesvědčení, že ve srovnání se zahraničím (např. Holt 2008; Mohan, Mohan 2002; Naughton 2013) a souvislosti s pokračující „sociologizací“ geografie (Hampl 2007) nebyla prozatím v Česku v rámci geografických výzkumů věnována dostatečná pozornost

konceptům sociálního a lidského kapitálu, resp. jejich relevanci pro geografii, i když se v posledních letech některé práce na dané téma začaly objevovat (např. Majerová a kol. 2011; Sýkora, Matoušek 2009a). Naproti tomu byl zejména koncept sociálního kapitálu hojně diskutován např. v rámci sociologických výzkumů (Bernard ed. 2010; Bernard 2011; Husák 2012; Keller 2009; Kostecký a kol. 2007; Stachová 2008; Šafr, Sedláčková 2004, 2006; Zich 2006). Na základě poznatků nejen výše uvedených autorů je tedy jedním ze záměrů předkládané práce přispět do diskuse geografického studia konceptů sociálního a lidského kapitálu a jejich významu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí Česka, poukázat/identifikovat slabá místa dosavadních výzkumů a nastínit klíčové problémy dalších/navazujících výzkumů.

Disertační práce sleduje naplnění následujících cílů obecnější povahy. Přispět do diskuse, resp. prohloubit dosavadní poznatky:

- a) o teoreticko-metodologických východiscích výzkumu polarizace prostoru, resp. periferních oblastí
- b) ve smyslu posunu od dlouhodobého hodnocení „tvrdých“ snáze podchytitelných faktorů regionálního rozvoje (geografických a socioekonomických) ke geografickému studiu významu tzv. „měkkých“ faktorů (zejména sociálního a lidského kapitálu), které jsou navíc územně hůře sledovatelné (postižitelné)
- c) o významu sociálního a lidského kapitálu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí.

Při naplňování cílů předkládané disertační práce jsem se zaměřil na zodpovězení následujících výzkumných otázek:

- a) Jak jsou definovány periferní oblasti? Jaké problémy je při hodnocení polarizace prostoru nutné řešit?
- b) Jak je v geografii konceptualizován sociální a lidský kapitál? Jaký je vztah mezi těmito kapitály?
- c) Jak významnou roli hraje sociální a lidský kapitál v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí Česka?

Práce se člení do čtyř hlavních částí. Zatímco první je věnována otázce výchozích teoretických a metodologických problémů výzkumu polarizace prostoru, konceptuálním otázkám rozvoje problémových území s implikacemi pro regionální politiku, druhá část je věnována konceptualizaci sociálního a lidského kapitálu a jejich významu pro rozvoj periferních (a venkovských) oblastí. Třetí část zahrnuje reflexi výzkumu polarizace prostoru, resp. periferií v Česku a diskusi významu sociálního a lidského kapitálu v rozvoji problémových území (periferních a venkovských oblastí). Ve čtvrté části je pak představen soubor publikovaných studií. První a druhá část je zpracována zejména na bázi heuristiky, rešerše a diskuse relevantní literatury z oblasti geografie periferií a venkova, regionálního rozvoje, ekonomické geografie a sociologie. Třetí část přináší kritické zhodnocení přístupů dosavadního vývoje výzkumů periferních oblastí Česka, diskutuje zaměření výzkumu sociálního a lidského kapitálu v Česku s důrazem na význam těchto forem kapitálu pro rozvoj periferních (a zprostředkovaně/implicitně i venkovských) oblastí. Čtvrtá část (soubor studií) se pak snaží výše nastíněné teoreticko-metodologické problémy podrobněji diskutovat a také empiricky doložit. V závěru disertační práce jsou pak shrnuta nejvýznamnější zjištění, formulována jistá doporučení pro aplikační/decizní sféru a nastíněny

možné směry dalšího výzkumu rozvoje periferních oblastí Česka a geografického výzkumu zejména sociálního kapitálu.

1. Konceptní otázky současného výzkumu polarizace prostoru a rozvoje problémových periferních území

1.1 Výchozí teoretické a metodologické problémy výzkumu polarizace prostoru

Diskusi teoretických a metodologických východisek studia polarizace prostoru, resp. periferií byla v posledních letech věnována celá řada studií (např. Havlíček a kol. 2005; Havlíček, Chromý 2001; Leimgruber 1994; Schmidt 1998; Pileček, Jančák 2011). Pozornost se zaměřila na několik stěžejních témat, které je nutné v této souvislosti s odkazem na příslušnou literaturu diskutovat.

Bližší pohled na jeden z klíčových modelů (obecných východisek) sociálně-geografického výzkumu a výzkumu periferií vůbec, koncept jádra (centra) a periferie (Cullen, Pretes 2000; Leimgruber 2004) naznačuje, že polarizace prostoru (utváření jader a periferií, jakožto dvou krajních pólů polarizovaného prostoru) je přirozeným procesem ovlivněným působením celé řady vzájemně podmíněných faktorů/mechanismů/procesů. Jedná se tedy o podmíněnost komplexního typu.

Vztahy mezi jádrem a periferií je možné zkoumat na několika hierarchických úrovních (globální a nadnárodní úroveň/makroúroveň, regionální úroveň/mezoúroveň, lokální úroveň/mikroúroveň) – Džupinová a kol. (2008); Halás (2008), nebo také z vývojového/časového hlediska (narůstající polarizace, stagnující polarizace, ubývajících polarizace, nivelizující polarizace – Havlíček, Chromý 2001; nebo tzv. dynamické pojetí – Reynaud 1981 in Leimgruber 1994). V průběhu vývoje také může, v rámci specifického vztahu jádra a periferie, docházet ke změnám míry polarizace (Hampl 2000). Prostor mezi extrémními póly polarizace prostoru pak vyplňují přechodné oblasti, které Wallerstein (1984) označuje jako semiperiferie (k dané problematice viz také Holubec 2009). Toto kontinuum je na nižším stupni polarizace ještě doplněno o marginální území, která jsou jakýmsi dalším stupněm perifernosti. Periferní regiony jsou totiž alespoň částečně integrovány do ekonomického systému, na rozdíl od území marginálních, která jsou izolována (nacházejí se mimo systém), a to nejen ekonomicky, ale také např. ve smyslu správy (řídící vs. řízený/vůdčí vs. podřízený – Hampl 2012) – Leimgruber (1994), Schmidt (1998). V tomto smyslu se pak dá hovořit o kontinuu: centrum – semiperiferie – periferie – marginální území.

Z uvedeného vyplývá, že periferie jsou vyvíjející se území. Jejich studium tedy nelze redukovat na popis a vysvětlení „stavu“ (identifikaci a explanaci problémů), ale prioritou by mělo být hodnocení vývoje (zejména poznání a interpretace mechanismů změn, analýza příčin – vysvětlení role měnících se „tvrdých“ a „měkkých“ faktorů, resp. míry jejich uplatňování). Periferie/perifernost je navíc možné posuzovat ve dvou základních analytických rámcích – jako objektivní vs. subjektivní realitu (Schmidt 1998).

Při snahách objektivně definovat periferie je nutné brát v potaz mnohostrannou podmíněnost reality v geografickém pojetí (Pileček, Jančák 2011). Periferie jsou tedy výsledkem nerovnoměrného vývoje společnosti v prostoru, kde se uplatňuje selektivní/kumulativní působení mechanismů a také omezené/opožděné působení hybných sil změn prostoru (politických, ekonomických, technologických, atd.). Dochází tak k poruchám funkčně-prostorových a sociálně-prostorových vztahů a vazeb, které jsou výsledkem právě nerovnoměrného vývoje, resp. působením vzájemně se podmiňujících polohových, socioekonomických, sociokulturních, politických a fyzickogeografických faktorů. Periferie je specifické území vyznačující se

komplexem převážně negativních charakteristik. Jedná se o území nedostatečně integrované do, v daném prostoru a čase, dominujících struktur, procesů a systémů (Schmidt 1998).

Jak již bylo naznačeno periferie/perifernost je také možné vnímat jako subjektivní realitu („stav mysli“ – Leimgruber 2000), jako subjektivně vnímaný prostor, který je de facto sociálním konstruktem (Berger, Luckmann 1999) vyplývajícím z percepce reality a historické zkušenosti. V literatuře jsou však diskutována i účelová, subjektivně podmíněná vymezení – „periferie je periferií proto, že někdo chce, aby jí byla“ (Leimgruber 2004).

Konkrétní definice periferií byly podrobně diskutovány ve studii Pileček, Jančák (2011). Kromě diskuse přístupů, z hlediska kterých lze periferie definovat (geometrický, ekologický, sociální, ekonomický, kulturní a politický přístup – Leimgruber 1994, Schmidt 1998), byla v této studii také nastíněna určitá kategorizace (klasifikace) vybraných definic. V rámci dosažených zjištění lze konstatovat, že při definování periferií převládá ekonomické hledisko, resp. hodnocení socioekonomické vyspělosti. Periferie jsou často chápány jako území ekonomicky málo rozvinutá nacházející se mimo vyspělé regiony a na těchto regionech závislá. Dalšími často zmiňovanými prvky jsou faktická odlehlost (horizontální i vertikální) od center osídlení, a to nejen ve smyslu čistě geografickém, ale také ve smyslu sociálním (sociální exkluze). Důležitou roli také hraje možnost podílet se na politických rozhodnutích, kterou periferie buďto nemají, anebo mají ale jen velmi omezenou. V menší míře jsou pak zdůrazňovány rozličné demografické a socioekonomické faktory/charakteristiky (typicky stárnutí a odliv obyvatelstva, nižší úroveň vzdělanosti nebo vysoká míra nezaměstnanosti). Vesměs útržkovitě se objevují méně tradiční aspekty sociokulturní povahy (etnicita, náboženství, regionální identita).

Metodologickým problémům studia polarizace prostoru dominují tři v zásadě propojená témata/problémy (Havlíček a kol. 2005; Havlíček, Chromý 2001). Jedná se o otázku měřítkové úrovně sledování, výběru ukazatelů a metod výzkumu.

První metodologický problém je v zásadě podmíněn cílem daného sledování. Jedná se o řádovostní/měřítkovou úroveň, na které budou např. periferie vymezovány (makro- , mezo- , mikroúroveň). V této souvislosti je také nezbytné zmínit problém proměnlivosti center a periferií právě v závislosti na měřítku zkoumání tedy řádovostní úrovni (Schmidt 1998). Co je považováno na jednu stranu za periferii, může být na druhou stranu centrem a naopak (i periferie totiž může mít své centrum).

Výběrem relevantních ukazatelů je především myšlen výběr takových ukazatelů, které dostatečně indikují periferie. Z provedené rešerše literatury (Pileček, Jančák 2011) vyplynulo, že použití homogenního souboru indikátorů perifernosti při vymezování periferií je spíše výjimečné. V rámci statistických hodnocení se převážně jedná o kombinace nejrůznějších „typů“ ukazatelů (polohových, demografických, sociálních, ekonomických, aj.), což je odrazem relativnosti pojmu perifernost a subjektivního vnímání jeho významu. Problémem je také vypovídací schopnost některých ukazatelů. Navíc v kontextu významu tzv. endogenních rozvojových zdrojů/potenciálů, jejichž význam je v současné době zdůrazňován ve vztahu k rozvoji periferních a venkovských oblastí (viz kapitoly 1.2 a 2.2), se některé z těchto potenciálů nevyznačují „prostorovou pravidelností“, spíše se vymykají klasickému uspořádání jádro – periferie a mají „azonální“ charakter (Havlíček a kol. 2005). Tento problém odráží např. výzkum Mägera a Kiili (2006), kteří aplikovali zajímavý koncept tzv. „aprostorové“ (*aspatial*) perifernosti (Copus 2001). Klíčové

elementy „aprostorové“ perfernosti, které jsou těžko územně postižitelné, totiž mimo jiné zahrnují i úroveň sociálního a lidského kapitálu.

Problém týkající se metod hodnocení polarizace prostoru v sobě v podstatě zahrnuje použití kvantitativních nebo kvalitativních forem výzkumu, příp. jejich kombinace. Zatímco na objektivní vymezení periferií je vázáno využití kvantitativních metod (např. vícerozměrných statistických metod – Andreoli 1994, Marada 2001; nebo nejrůznějších indexů, standardizací – např. Halás 2008, Nared 2002, Pileček 2005), na subjektivní „vnímání“ reality (periferií, perifernosti) jsou zpravidla aplikovány kvalitativní metody (např. Chromý, Janů 2003; Jeřábek 2005).

1.2 Rozvoj problémových území

Identifikace a vymezení tzv. problémových regionů je jedním z klíčových prvků regionální politiky, jejímž významným principem je regionální selektivnost, což znamená zaměření podpory jen na vybrané regiony podle určitých kritérií. Pojem problémový region je však relativní, protože srovnání se zpravidla provádí v rámci jednoho státu a jen v některých případech v rámci nadregionálních celků (např. Evropské unie). Nejčastěji používanými kritérii pro vymezení problémových regionů jsou pravděpodobně míra nezaměstnanosti, výše HDP/obyv., ekonomická struktura a migrační saldo. Rozlišovány jsou především dva základní typy problémových regionů: *i)* zaostalé regiony (v Česku se pro tyto regiony používá termín hospodářsky slabé regiony); *ii)* staré průmyslové regiony (v Česku: strukturálně postižené regiony). V tomto kontextu jsou v předkládané disertační práci periferní oblasti chápány jako dlouhodobě hospodářsky slabá, tj. problémová území (problémové regiony). Zpravidla se však vyznačují, jak vyplývá z výše uvedeného, komplexem negativních charakteristik (zejména geografických – polohových, demografických, socioekonomických, sociokulturních a politických), které je žádoucí prostřednictvím nejrůznějších nástrojů rozvoje (blíže viz např. Blažek 1993) postupně eliminovat.

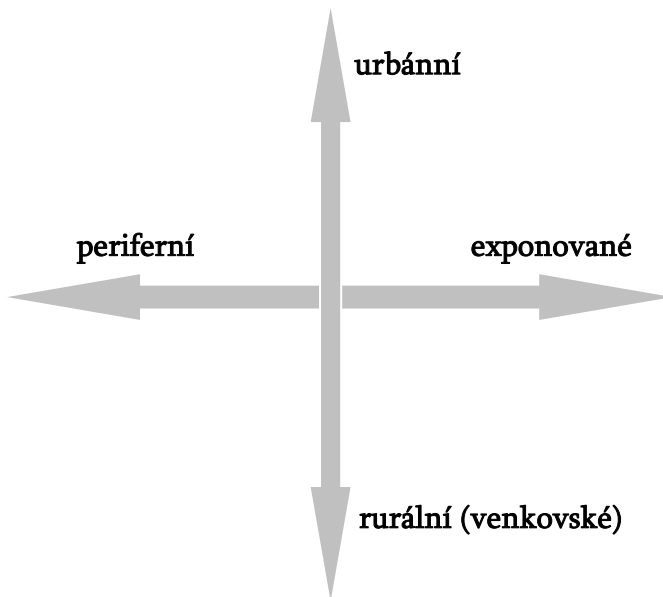
Přístupy k podpoře regionálního rozvoje, nejen, problémových území lze členit na exogenní a endogenní, které však v praxi regionálního rozvoje nestojí zásadně v opozici. Exogenní přístupy zdůrazňují rozvoj iniciovaný zvnějšku, závislý na vnějších stimulech a intervencích především ze strany státu. Naproti tomu jádrem (současných) endogenních přístupů je v souladu s evropským neo-regionalismem (Chromý, Skála 2010; Chromý a kol. 2011) přesvědčení, že rozvoj není možné dosáhnout pouze podporou shora, ale klíčová je aktivita vycházející zdola (*bottom up* přístup), která je založena na lokálních impulsech a zdrojích, na iniciativě a aktivní participaci lokálních/regionálních aktérů. Předpokládá se existence tzv. endogenních rozvojových zdrojů/potenciálů, kterými region disponuje, a které jsou aktéři schopni identifikovat a mobilizovat, a tedy využít k dosažení rozvoje. Tyto vzájemně se ovlivňující a podmiňující potenciály mohou mít různý charakter a zahrnují různé formy kapitálu (ekonomický, přírodní, lidský, sociální) – Bernard (ed. 2010, 2011); Mühlinghaus, Wälty (2001), které mohou mít různý vliv na rozvoj problémových území (blíže viz diskuse v rámci kapitoly 2.2).

Předmětem následující části je diskuse vybraných teoretických konceptů týkajících se rozvoje problémových území. Zejména se bude jednat o teorie endogenního rozvoje a přístupy neo-endogenního rozvoje. Tyto teorie/koncepty/přístupy poukazují na klíčovou roli sociálních a lidských zdrojů. Tj. mají velmi úzkou spojitost s dvěma klíčovými koncepty této disertační práce

– sociálním a lidským kapitálem. Byly však aplikovány i v rámci studia venkovských oblastí jako oblastí problémových.

Nejprve je proto nutné objasnit podstatný rozdíl mezi periferními a venkovskými oblastmi. Jak je vidět z *obr. 1*, periferní oblasti bývají vymezovány na ose intenzity sociálně-ekonomických vazeb, kdežto rurální (venkovské) oblasti na základě pozice v sídelní hierarchii. Periferní oblasti tak nelze v žádném případě ztotožňovat s oblastmi venkovskými, příp. problémovými oblastmi strukturálně postiženými. Periferní oblasti však bývají vymezovány jako specifické typy venkovského prostoru, jako některé typy venkova (Havlíček a kol. 2008; Perlín a kol. 2010).

Obr. 1: Schéma vztahu periferních a rurálních (venkovských) oblastí



Zdroj: Perlín (2010).

Teorie endogenního rozvoje se začaly objevovat od poloviny 70. let 20. století (Galdeano-Gómez a kol. 2010; Terluin 2003; Yamamoto 2007). Navázaly na předchozí převážně exogenní rozvojové modely (viz *tab. 1*). Endogenní přístupy lze členit do několika směrů podle upřednostňování či zdůrazňování významu/role různých faktorů/aktérů. Např. teorie rozvoje komunit (Flora a kol. 2004 in Bernard 2011) zdůrazňuje, že lokální rozvoj spočívá v rozvoji lokální komunity – zvyšováním kvality interakcí mezi lidmi obývajícími určitou lokalitu (Bernard 2011). Brydenova teorie potenciálu tzv. imobilních zdrojů (Bryden 1998 in Terluin 2003) zdůrazňuje význam čtyř různých forem kapitálu (sociálního, kulturního, přírodního a lidského (znalostního) – *local knowledge capital*), které ve vzájemné interakci přispívají k ekonomickému rozvoji venkovských oblastí. Dále se jedná o teorii *community-led rural development* (Murray, Dunn 1995), která zdůrazňuje posilování vnitřní (vlastní) kapacity místních aktérů (např. tzv. *leadershipu* nebo hledání a sdílení společné vize – Sotarauta 2005, 2010) jako předpokladu nastartování a udržení lokálního ekonomického rozvoje. Daly by se sem pravděpodobně ale přiřadit i další teorie/koncepty, které poukazují na klíčovou roli sociálních a lidských zdrojů – teorie sítí (Murdoch 2000); teorie kreativní třídy (Florida 2003); koncept *leadershipu* (Sotarauta 2005, 2010).

I endogenní přístupy se dočkaly některých kritických reakcí. Z teoretického pohledu např. Bernard (2011) akcentuje jejich různorodost a značnou významovou neostrost, což částečně naznačuje i výše uvedený stručný výčet několika vzájemně si dosti podobných teoretických konceptů. Blažek (2012) v tomto smyslu píše o snaze některých autorů prosadit vlastní pojetí regionálního rozvoje pomocí atraktivního názvu „nového“ konceptu. Kritika endogenních přístupů (např. Lowe a kol. 1993) spočívala i v rovině aplikační. Galdeano-Gómez a kol. (2010) namítají, že ačkoli se může zdát rozvoj venkovských oblastí nezávislý na vnějších vlivech (globalizace, zásahy vlád nebo Evropské unie) jako ideální, není v současné situaci v Evropě účinný. Proto na řadu přichází neo-endogenní přístup (viz *tab. 1*), založený taktéž na institucionálních teoriích regionálního rozvoje. Jeho podstatou je důraz na interakce mezi lokálními venkovskými oblastmi a jejich širším prostředím (politickým, institucionálním, obchodním a přírodním) a také na to, jak jsou tyto interakce zprostředkovávány (Galdeano-Gómez a kol. 2010). V rámci neo-endogenního přístupu se zdůrazňuje role a dynamika akumulace lidského kapitálu jednotlivců, podnikatelů, dalších aktérů. Tento přístup dále, v kontextu konceptu znalostní ekonomiky (Lundvall, Johnson 1994), klade důraz na rozvoj sociálního, lidského a kulturního kapitálu, jako hlavních hybných sil (Tolón-Becerra, Lastra-Bravo 2009) v sítích nejrůznějších aktérů působících ve venkovských oblastech (Ward a kol. 2005). Dalo by se také konstatovat, že neo-endogenní přístup z velké části akcentuje koncept *local buzz – global pipelíniness* (Bathelt a kol. 2004), který „...vyjadřuje potřebu kombinovat intenzivní lokální vazby (které však musí mít dostatečný obsah/kvalitu) s vazbami na klíčové aktéry, kteří operují na globální úrovni“ (Blažek, Uhlíř 2011, s. 219).

Tab. 1: Rozdíly mezi exogenním, endogenním a neo-endogenním rozvojem

	Exogenní rozvoj	Endogenní rozvoj	Neo-endogenní rozvoj
Klíčový princip	úspory z rozsahu a koncentrace	využívání místních (přírodních, lidských a kulturních zdrojů) pro udržitelný rozvoj	interakce mezi lokálními a globálními silami
Hybná síla	póly urbánního růstu (hybatelé exogenní k venkovským oblastem)	lokální iniciativa a podnikavost	globalizace, rychlé technologické změny v informačních a telekomunikačních technologiích
Funkce venkovských oblastí	produkce potravin a primárních produktů pro rozvíjející se urbánní ekonomiky	rozmanité obslužné ekonomiky	znalostní ekonomika, dynamická participace místních aktérů v lokálních a vnějších sítích a rozvojových procesech
Hlavní problémy venkovského rozvoje	nízká produktivita a perifernost	omezená kapacita oblastí a skupin podílet se na ekonomické aktivitě	alokace zdrojů a konkurenceschopnost v globálním prostředí
Zaměření venkovského rozvoje	modernizace zemědělství: podpora mobility pracovní síly a kapitálu	budování kapacity (dovedností, institucí, infrastruktury): překonání vyloučení (exkluze)	posílení participace místní kapacity a aktérů v přímých lokálních a vnějších hybných silách k jejich prospěchu
Kritika	závislý, deformovaný, destruktivní a diktovaný rozvoj	není účinné v současné Evropě	operuje na stupni nedostatečné empirické průkaznosti

Zdroj: Galdeano-Gómez a kol. (2010) in Ward a kol. (2005); Buchenrieder a kol. (2007); vlastní překlad.

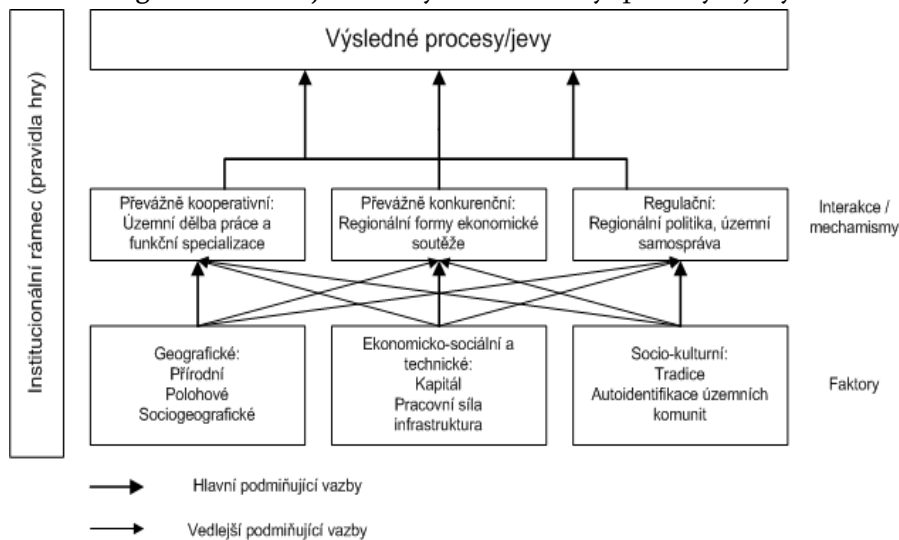
S otázkou obecných východisek rozvoje problémových území souvisí i problematika možné klasifikace faktorů regionálního rozvoje periferních a venkovských oblastí. Např. Baňski (2009) definoval skupiny faktorů ovlivňujících ekonomickou úspěšnost venkovských oblastí. Jednu z těchto skupin tvoří i sociální kapitál, který zahrnuje jednak úroveň vzdělání, tj. lidský kapitál jako hlavní faktor (viz diskuse v navazující kapitole týkající se vztahu sociálního a lidského kapitálu), dále sekundární faktory jako jsou tzv. *leadership* (v českém prostředí např. Bernard ed. 2010), sociální aktivita, úroveň spontánní organizace obyvatelstva a otevřenost k inovacím, a také ostatní faktory (udržování tradic, ochota podílet se na společenských aktivitách v rámci komunity).

Zobecnující pohled na klasifikaci faktorů, ale také mechanismů regionálního rozvoje, pak přinesli Hampl a kol. (2008). Kromě jiného definovali tři typy podmiňujících (primárních) faktorů regionálního rozvoje, mezi nimiž figurují i lidský a sociální kapitál (viz obr. 2).

- První typ: geografické faktory – přírodní podmínky a zdroje; polohové poměry (zejména exponovanost vs. perifernost území vůči hlavním centrům a osám osídlení, infrastruktury, ekonomiky, a to na různých měřítkových úrovních); sociogeografická/územní intenzita zohledňující hierarchii středisek, metropolitních areálů či vyšších koncentračních prostorů a všeobecně pak intenzitu i kvalitu osídlení.

- Druhý typ: ekonomické a navazující socioekonomické faktory – kapitál v jeho klasickém pojetí; lidské zdroje z hledisek jak kvantitativních, tak i kvalitativních (lidský kapitál); technologická vyspělost nebo úroveň technické a sociální infrastruktury.
- Třetí typ: sociokulturní faktory – schopnosti a postoje lidí, jejich skupin či územních komunit ve smyslu hodnotových hierarchií, tradic, předpokladů pro společenskou komunikaci a spolupráci (sociální kapitál); regionální identita.

Obr. 2: Regionální rozvoj – faktory, mechanismy, procesy a jevy



Zdroj: Hampl a kol. (2008).

Z výše uvedeného je patrné, že v rozvoji problémových periferních území hrají jednu z klíčových rolí sociální a lidský kapitál jako podmiňující faktory regionálního rozvoje.

2. Sociální a lidský kapitál a jejich význam pro rozvoj periferních (a venkovských) oblastí

2.1 Sociální a lidský kapitál

Obě výše uvedené formy kapitálu (viz Veselý 2006), resp. oba koncepty (obzvláště sociální kapitál – viz např. Akçomak 2011) se v posledních letech těší nebývalému zájmu napříč sociálněvědními disciplínami, kdy jsou diskutovány nejen teoreticko-metodologické problémy jejich užívání, ale také praktické implikace (např. pro regionální politiku zaměřenou na podporu/rozvoj periferních oblastí). Smyslem následující kapitoly není hlouběji diskutovat (definovat) výše uvedené koncepty (to ostatně činili jiní – např. Field 2003, Halpern 2005; v Česku např. Kameníček 2012; Šafr, Sedláčková 2006), ale spíše se pokusit, na základě doposud získaných poznatků (viz teoretické části přiloženého souboru studií), shrnout nejpodstatnější zjištění týkající se zejména jejich definice, způsobů měření anebo vzájemného vztahu.

V případě sociálního kapitálu lze konstatovat, že existuje velká rozmanitost možného obsahu a složek/forem sociálního kapitálu (Stachová 2008) – např. individuální vs. kolektivní; svazující (*bonding*), přemostující (*bridging*) a spojující (*linking*); nebo strukturální vs. kognitivní (blíže viz Pileček 2010). Provedené rešerše odborné literatury (zejména Kučerová 2011; Pileček 2010, Pileček, Jančák 2010) však ukázaly, že společnými znaky většiny definic sociálního kapitálu jsou sociální sítě, důvěra a občanské normy a hodnoty.

K nejrozšířenějším definicím sociálního kapitálu patří pojetí francouzského sociologa P. Bourdieu (1986), který zdůrazňuje individuální pojetí, kdy sociální kapitál chápe jako síť kontaktů, které může člověk (jako jedinec) využít ke svému hmotnému nebo nehmotnému prospěchu a který je realizován prostřednictvím interakcí mezi lidmi. Autorem dalšího rozšířeného pojetí sociálního kapitálu byl americký sociolog J. Coleman (1988), který obhajoval funkcionální chápání sociálního kapitálu jako aspektu sociální struktury a výbavy aktérů v této struktuře. Naproti tomu (zejména v porovnání s P. Bourdieu) americký politolog a sociolog R. Putnam, který se stal od 90. let minulého století vůdčím představitelem diskursu o sociálním kapitálu, a jeho kolegové R. Leonardi a R. Y. Nanetti, nahlíží na sociální kapitál jako na atribut společnosti (veřejný statek), kdy je základní jednotkou (teritoriální) skupina jedinců, nikoli samotný jedinec/jedinec. Sociální kapitál definují jako „...*vlastnosti sociální organizace, jako je důvěra, normy a sítě, které usnadňují koordinované jednání, a tak přispívají k výkonnosti společnosti*“ (Putnam a kol. 1993, s. 167). Tato definice byla výchozí i při koncipování jednotlivých výzkumů (viz kapitola 4).

R. Putnam ve svých pracích (např. Putnam 2000) rozlišuje dvě základní formy sociálního kapitálu – svazující a přemostující, které se liší rozdílným fungováním sociálních vztahů, resp. tím, zda představují spíše faktor koheze nebo konkurenceschopnosti. Pro svazující sociální kapitál jsou typické silné vazby mezi jednotlivci, silná vnitřní skupinová lojalita a vysoká partikularizovaná důvěra uvnitř dané skupiny. Tato forma vzniká na mikroúrovni sociálních skupin (Stachová a kol. 2011) – rodina, nejužší přátelské vztahy, sousedské vztahy nebo vztahy mezi členy stejné etnické skupiny (Malecki 2012, Pileček 2010). Na druhou stranu přemostující sociální kapitál de facto přemostuje jednotlivé relativně samostatné sociální skupiny (Stachová a kol. 2011), pro které jsou charakteristické slabé a často nestálé vazby s menší hustotou. Vzniká na úrovni vztahů např. mezi známými, obchodními partnery, nebo v rámci spolkové či sportovní činnosti (Pileček 2010). Tento

typ je považován za pozitivní z hlediska společenského rozvoje a rozvoje občanské společnosti (Stachová 2008) a přispívá k celospolečenské integritě (Stachová a kol. 2011). Pro podnikatele a firmy však může být z ekonomického hlediska škodlivý. Brink a Svendsen (2013) v této souvislosti upozorňují na plýtvání času při tvorbě kontaktů a realizaci společných projektů, které jsou zřídka formovány na základě *bottom-up* přístupu, jsou více či méně nahodilé např. s vidinou získání finanční podpory z nějakého grantového programu. Autoři argumentují, že v případě malých firem mohou mít tyto zbytečné aktivity poměrně negativní vliv na jejich hospodaření, neboť tyto firmy jsou příliš malé na to, aby stačily nahradit ztracený čas.

Nejen Putnamovým pracím se dostala celé řada kritických reakcí, které jsem se snažil podrobněji diskutovat v příloženém souboru studií (zejména Pileček 2010 a Pileček a kol. 2013). I přesto však podle některých autorů (např. Šafr, Sedláčková 2004) zůstává Putnamův koncept sociálního kapitálu jedním z nejrozpracovanějších jak v teorii, tak v empirii.

Definice lidského kapitálu je ve srovnání se sociálním kapitálem jednoznačnější a jednodušší. Tento koncept byl rozpracován již v 60. letech minulého století, a to zejména americkým ekonomem G. Beckerem (1964). Obecně lze říci, že se týká zdraví, blahobytu a užitného potenciálu jednotlivců. Lidský kapitál zahrnuje individuální charakteristiky jedinců v dané společnosti jako jsou znalosti (např. jazyková vybavenost), schopnosti a vzdělání (kvalifikace) – např. Schuller (2001). Pod koncept lidského kapitálu můžeme dále zahrnout zkušenosti, motivaci, akceschopnost, potenciál ve schopnosti pružně reagovat na změny a přijímat inovace (Maskell, Malmberg 1999). Podle Zicha (2006) obsahuje lidský kapitál ve složce zkušeností i způsob jednání, schopnost navazovat a využívat kontakty (odhadnutí a zhodnocení situace, posouzení vlastních možností, navázání kontaktu, „umění“ zeptat se, využívat informace pro svůj prospěch, apod.). V těchto aspektech má lidský kapitál velice blízko ke konceptu tzv. *leadershipu* (blíže viz Sotarauta 2005, 2010). Také by se dala v této souvislosti připomenout již citovaná práce Floridy (2003) o teorii kreativní třídy. Z jejího pohledu lze za důležité parametry lidského kapitálu považovat určitý druh talentu a tolerance.

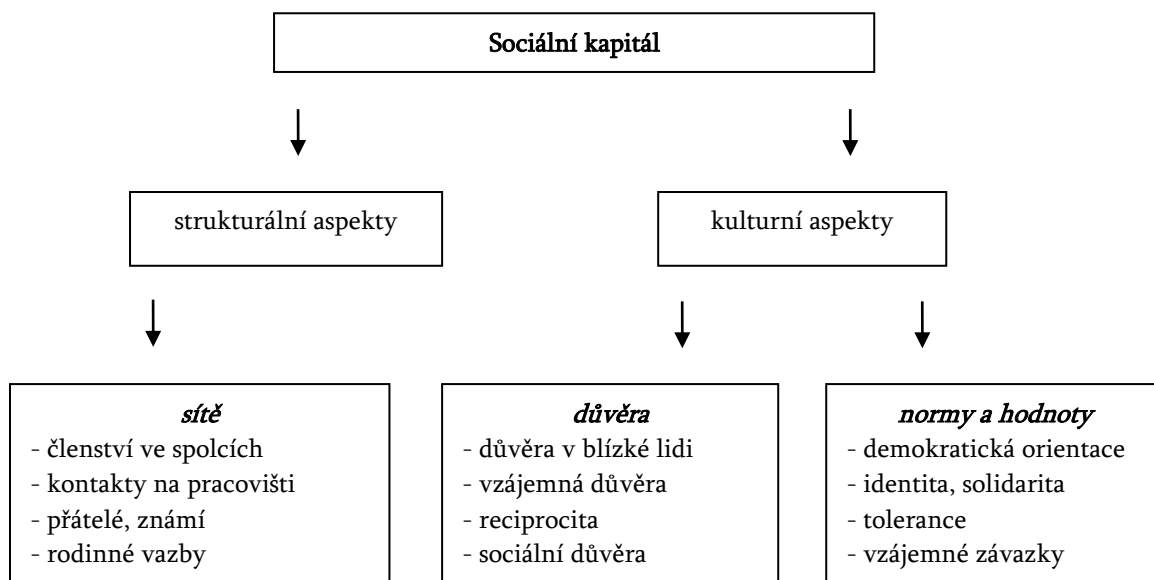
Jedním ze zásadních problémů týkajících se, zejména sociálního kapitálu, je problematika jeho měření. Tyto problémy odráží nepřeborné množství definic a forem sociálního kapitálu (Pileček, Jančák 2010), což vyústuje k sestavování velkého množství ukazatelů (indikátorů) v rámci nejrůznějších konceptualizací (k nejrozšířenějším a nejpoužívanějším patří např. tzv. Putnamův index sociálního kapitálu – Putnam 2000). Navíc podle Sýkory a Matouška (2009b) nelze pomocí těchto ukazatelů zpravidla přímo měřit sociální kapitál, ale spíše podmínky vhodné pro utváření nebo jevy, jež jsou důsledkem existence jisté úrovně sociálního kapitálu. Podle Pilečka a Jančáka (2010) jsou navíc některé ukazatele v kontextu výše uvedeného („úroveň“ vs. „podmínky“ vs. „důsledek“) vnímány různými autory odlišně. Typickým příkladem je míra důvěry (např. Fukuyama 1995 vs. Putnam a kol. 1993 vs. Côté 2001). Na základě získaných poznatků však lze přístupy k měření sociálního kapitálu velmi zjednodušeně klasifikovat podle několika základních kritérií, a to i s vědomím toho, že míra jejich provázanosti je značně vysoká (Pileček, Jančák 2010):

- míra komplexnosti měření – dochází k hodnocení (měření) jen určitých forem sociálního kapitálu, nebo jde o „komplexní“ hodnocení sociálního kapitálu na bázi konstrukce syntetických ukazatelů?
- rozlišení různých forem sociálního kapitálu

- rozlišení různorodých oblastí, v rámci kterých byl koncept sociálního kapitálu aplikován – lokální/regionální rozvoj, mezinárodní rozvojová studia, participace a výkon vlád, zdraví populace, atd.
- rozlišení řádovostní úrovně sledování – makro-, mezo-, mikro-, lokální úroveň, úroveň skupiny, úroveň jednotlivce
- rozlišení z hlediska aplikace kvantitativních, resp. kvalitativních metod hodnocení.

Podle Šafra a Sedláčkové (2006) existují ukazatele sociálního kapitálu ve dvou základních podobách podle toho, zda se jedná o postoje (např. důvěra), anebo o jednání (např. členství ve spolku). Častá je také snaha o postihnoutí obou typů znaků, čímž se měří jak strukturální, tak kognitivní (kulturní) aspekty sociálního kapitálu. Podobný přístup byl aplikován i v rámci předkládané disertační práce, kdy se pro některé studie (Pileček, Jančák 2010 a Pileček a kol. 2013) stal velmi silným metodickým nástrojem model van Detha (2003, 2008) – blíže viz *obr. 3*.

Obr. 3: Model měření sociálního kapitálu



Zdroj: van Deth (2003, 2008); upraveno.

Nicméně, oba kapitály (zejména tedy sociální kapitál) jsou reprezentovány nepřeborným množstvím ukazatelů. Pro doplnění tohoto tvrzení, je přiložena níže uvedená *tab. 2*. Obsahuje výčet ukazatelů, které byly použity při autorových výzkumech, jejichž výsledky jsou součástí této disertační práce.

Tab. 2: Příklady ukazatelů sociálního a lidského kapitálu aplikovaných v rámci přiloženého souboru studií

<p>Sociální kapitál</p>	<p style="text-align: center;">Pileček, Jančák (2010)</p> <p>Jednotka výzkumu: okres</p> <ul style="list-style-type: none"> - počet registrovaných členů tělovýchovných jednot a sportovních klubů - počet neúplných základních škol - výše získaných poslaneckých dotací - výše získaných prostředků ze SROP a JPD2 - míra kriminality - počet nestátních neziskových organizací - volební účast ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR - volební účast v komunálních volbách - hrubá míra migračního salda - podíl domácností s připojením k internetu. <p style="text-align: center;">Pileček a kol. (2013)</p> <p>Jednotka výzkumu: jednotlivec (obyvatelé dotčených obcí)</p> <ul style="list-style-type: none"> - angažovanost ve spolcích - spolupráce při organizaci různých lokálních společenských akcí - charakter rodinných vztahů - charakter mezilidských vztahů uvnitř obce - důvěra k sousedům, starostovi, místním podnikatelům a místním chalupářům - důvěra v místní spolky, zastupitelstvo obce, místní školu a místní církve - finanční podpora různých lokálních společenských akcí - členství v politické straně - spokojenost s životem v místě bydliště.
	<p>Lidský kapitál</p>

Zdroj: Pileček (2011); Pileček, Jančák (2010); Pileček a kol. (2013).

V předchozích pracích (Pileček 2010) bylo také konstatováno, že oba koncepty charakterizuje vzájemná komplementarita a podmíněnost, která může vést jak ve směru od sociálního kapitálu ke kapitálu lidskému (viz Coleman 1988 – vliv sociálního kapitálu na tvorbu kapitálu lidského), nebo naopak (viz Kučerová 2011; Wawrosz, Heissler 2011 – zdůrazňování významu investic do lidského kapitálu jako nutné podmínky vzniku sociálního kapitálu). Tyto teze a vzájemná závislost obou konceptů byly samozřejmě empiricky ověřovány v nepřeborném množství výzkumů vč. jedné ze studií, která je součástí této disertační práce (viz Pileček a kol. 2013), kdy byla potvrzena pozitivní závislost mezi vybranými ukazateli sociálního kapitálu a úrovní dosaženého vzdělání respondentů.

2.2 Význam sociálního a lidského kapitálu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí

I přes některé kritické reakce (např. Beugelsdijk, van Schaik 2005; Hadjimichalis 2006) je zjevné a prokazatelné, že v posledních letech nabyla v relevantní literatuře na významu diskuse o roli ne-ekonomických (sociokulturních) „měkkých“ faktorů v regionálním rozvoji (Blažek, Hampl 2009; Huber 2009), a to i v rámci studia periferních venkovských oblastí (Chromý a kol. 2011; Chromý, Skála 2010; Jančák a kol. 2010; Karametou, Apostolopoulos 2010; Pileček, Jančák 2011; Pileček a kol. 2013; Wiesinger 2007). Mezi tyto faktory lze kromě aktivity, mobilizace a adaptability klíčových aktérů/subjektů, regionální identity, tradice lokální komunity nebo kvality regionálního *milieu*, bezesporu zahrnout také sociální a lidský kapitál.

Právě sociální a lidský kapitál, resp. možnost jejich podpory, se také stává nedílnou součástí diskuse o koncipování rozvojových politik zejména na lokální úrovni s implikacemi pro lokální rozvoj (např. Triglia 2001; Wiesinger 2007; Worthington, Dollery 2000). Typickým příkladem je program Leader zaměřený na podporu zaostalých venkovských oblastí, resp. zakládání tzv. místních akčních skupin (MAS), kdy je kladen důraz na podporu lokální iniciativy a partnerství mezi aktéry veřejné správy, podnikatelského sektoru a občanskými iniciativami (Nardone a kol. 2010; Perlín a kol. 2010; Shucksmith 2000), tedy širším spektrem než je tradičně chápáná řídicí sféra – „hlas i nevoleným, zájmově orientovaným“.

Konkrétních studií diskutujících význam sociálního a lidského kapitálu v (socioekonomickém) rozvoji periferních (a venkovských) oblastí neexistuje nikterak velké množství. Jejich, jistě ne vyčerpávající, přehled podává článek v přiloženém souboru studií (viz Pileček a kol. 2013). Nicméně, z provedené rešerše literatury vyplynulo, že sociální kapitál, resp. jeho vybrané formy/dimenze v pozitivním smyslu ovlivňují socioekonomické charakteristiky, jak na úrovni jednotlivců nebo skupin jednotlivců, tak na úrovni celých regionů/komunit (např. Callois, Aubert 2007; Karametou, Apostolopoulos 2010; Woodhouse 2006).

Zkoumání vztahu sociálního a lidského kapitálu a lokálního/regionálního rozvoje nemusí mít vždy konsekvence z hlediska vlivu těchto forem kapitálu na ekonomickou, resp. socioekonomickou výkonnost regionů. Sledovány a diskutovány bývají i některé další aspekty v souvislosti s rolí lidského a sociálního kapitálu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí. Z pozice lidského kapitálu by mohla být příkladem problematika tzv. odlivu mozků (*brain drain*) – Labrianidis (2006); Venhorst a kol. (2010). Určité aspekty role sociálního kapitálu v lokálním rozvoji studoval Kourliouros a kol. (2006). Zaměřil se na výzkum lokálně zakořeněných (*embedded*) sociálních postojů/hodnot v méně rozvinutých venkovských oblastech Řecka, které, v kombinaci se zjevnými problémy a nekonceptností v rámci procesu místního prostorového plánování, působí v neprospěch tvorby a rozvoje sociálního kapitálu, brání lokálnímu socioekonomickému rozvoji a prohlubují marginalizaci těchto území. Dále Lehto a Oksa (2003), na příkladě venkovské obce Sotkamo (Finsko), aplikovali kvalitativní metody výzkumu pro sledování utváření a využívání místního sociálního kapitálu během přípravy a konání významných akcí/událostí. Tito autoři dospěli k závěru, že vyváženost lokálního rozvoje spočívá ve schopnosti budování formálních a neformálních sítí sjednocujících dané aktéry, a to v kombinaci využívání jak tradičních místních zdrojů, tak zdrojů nových mimo danou lokalitu.

Za přínosné lze označit i přístupy několika dalších autorů diskutujících návaznost lidského a sociálního kapitálu na další formy kapitálu (fyzický, ekonomický, kulturní, aj.) a jejich možný vliv na rozvoj periferních (a venkovských) oblastí. Např. Svendsen a Sørensen (2007) vytvořili evaluační nástroj pro hodnocení tzv. celkového/souhrnného kapitálu a aplikovali jej na hodnocení úrovně socioekonomického rozvoje marginálních komunit na dánském venkově. Tito autoři tvrdí, že rozdíly mezi studovanými lokalitami, které mají jinak velmi podobnými charakter, lze vysvětlit jejich odlišnými schopnostmi využívat lokální zásoby nejrůznějších forem kapitálu (viz např. Bryden, Munro 2000) – hmotného (*tangible*) – fyzický a ekonomický kapitál, méně hmotného – lidský a sociální kapitál, a nehmotného (*intangible*) – organizační a kulturní kapitál. Na sociální a lidský kapitál tak lze nahlížet jako na jednu z mnoha forem kapitálu (dílčích faktorů), která může přispívat k rozvoji periferních oblastí (nutné je však zdůraznit význam reprodukce, resp. jejich obnovy, a také skutečnosti, že se jednotlivé formy kapitálu vč. sociálního a lidského přirozeně navzájem ovlivňují a podmiňují – Bernard 2011). V podobném duchu se nese i konstatování Evanse a Syretta (2007, s. 71): „*Pro deprivované lokality má existence sociálního kapitálu, sama o sobě, malý význam bez existence zásob finančních prostředků, fyzického a lidského kapitálu*“. Triglia (2001), v obecnějším smyslu, dodává, že pro lokální rozvoj není dostačující podmínkou sociální kapitál, ale také technické znalosti, a tedy lidský kapitál, a stejně tak infrastrukturní vybavenost odvislá od fyzického a samozřejmě finančního kapitálu.

3. Reflexe výzkumu polarizace prostoru v Česku a role sociálního a lidského kapitálu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí

3.1 Periferní oblasti Česka

Existence periferních oblastí na území Česka je v první řadě výsledkem dlouhodobého historického vývoje, zejména pak působení procesů obecné povahy souvisejících s obecnějšími společenskými transformacemi (např. koncentrace obyvatel, urbanizace, industrializace, modernizace nebo také globalizace). Jejich vznik a vývoj byl však současně ovlivňován i procesy specifické povahy, tedy procesy časově a prostorově omezenými (procesy nivelizace/vyrovnaní regionálních rozdílů např. v období komunistického režimu, nebo v rámci současné regionální politiky Evropské unie). V období po druhé světové válce se tak např. jednalo o vysídlení/dosídlení pohraničních oblastí. V období po roce 1989 o posttotalitní transformaci, a v neposlední řadě sehrál svůj vliv také proces evropské integrace (vstup Česka do Evropské unie). Všechny uvedené procesy působily/působí značně územně diferencovaně a měly/mají určitý, ale někdy také významný/zásadní, vliv na míru perifernosti určitých oblastí Česka, na její vývoj a ovlivňovaly/ovlivňují potenciál jejich možného rozvoje.

Zejména proces posttotalitní transformace a s ním spojené doprovodné „přirozené“ procesy – např. hierarchizace, koncentrace zejména funkcí, organizační moci (Hampl 2005) nebo suburbanizace, měly během 90. let minulého století značný vliv na prohloubení nejen vertikálních (společenských), ale i horizontálních (regionálních) rozdílů (Blažek, Csank 2007). Docházelo k selektivnímu územnímu vývoji, k prohlubování polarizace mezi jádrovými a periferními oblastmi a následně ke vzniku řady problémů ve strukturálně postižených a také v periferních venkovských oblastech (Hampl 2001, 2005; Hampl a kol. 2007). Tento vývoj pak vyvolal opětovný zájem o studium periferních oblastí.

Sociálně-geografický výzkum periferních oblastí Česka prošel v dosavadním vývoji několika fázemi (Chromý, Skála 2010), které do jisté míry akcentuje předkládané disertační práce z hlediska přístupu prezentovaného ve čtvrté kapitole v souboru studií. Podle výše uvedených autorů se celkem jednalo o tři fáze. Zjednodušeně šlo o diskusi teoreticko-metodologických východisek studia polarizace prostoru, přes identifikaci znaků/ukazatelů a vymezení periferií v různých měřítkových úrovních regionů, až po pokusy o hodnocení aktuálních procesů a vývojových změn periferií, podmíněností jejich vzniku a mechanismů změn (viz sociální a lidský kapitál), analýzy role aktérů a identifikace nástrojů rozvoje periferií. Souhrnný přehled těchto fází s pokusem o provedení určité (kritické) reflexe je předmětem následující části této kapitoly, přičemž z hlediska její struktury je rozdělení do jednotlivých fází primárně založeno na tematickém/problémovém rozlišení, které se však může prolínat i s rozlišením chronologickým.

a) 1. fáze – diskuse teoreticko-metodologických východisek studia polarizace prostoru

Výzkum periferních oblastí se zprvu zaměřil na studium teoreticko-metodologických východisek týkajících se polarizace prostoru a také na identifikaci klíčových problémů, které přispívají ke změně územních diferenciací. Významná je z tohoto pohledu studie Havlíčka a Chromého (2001), které se dostalo velkého citačního ohlasu. Autoři jednak diskutovali, z dnešního pohledu již klasické, teoretické přístupy k výzkumu periferních prostorů (zejména

institucionální teorie regionálního rozvoje), pokusili se však také obohatit teoretické poznání nastíněním abstraktních vývojových typů polarizace prostoru (jádro/periferie) – narůstající polarizace, stagnující polarizace, ubývajících polarizace a nivelizující polarizace. V závěru pak formulovali několik stěžejních metodologických doporučení pro navazující studium periferních oblastí. Konstatovali, že (s. 8): „a) *Studium periferie nelze izolovat, jedná se o integrální součást širšího vztahu jádra a zázemí; b) Polarizace území není podmíněna pouze ekonomickými aspekty, ale jedná se o podmíněnost komplexního charakteru; c) Kořeny perifernosti jsou v dlouhodobém a ve specifickém českém prostředí i výjimečně složitým historickým vývoji*“.

Vybranými teoreticko-metodologickými aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí v Česku se pak zabýval navazující příspěvek (Havlíček a kol. 2005), který byl součástí monografie „Problémy periferních oblastí“ (Novotná ed. 2005). Mimo jiné zde byly nastíněny metodologické problémy výzkumu periferií (výběr relevantních ukazatelů, otázka hodnocení vývoje polarizace prostoru, volba regionální úrovně a aplikace rozdílných metod), které byly detailněji diskutovány a rozpracovány v rámci jedné z autorových studií (Pileček, Jančák 2011). Pozornost byla věnována vybraným teoretickým přístupům k výzkumu polarizace prostoru jako hlavnímu teoretickému východisku studia periferních oblastí. Dále základním pojmům týkajících se studia periferních oblastí (rozdíly vnímání a chápání pojmů marginalita/perifernost, definice marginality/perifernosti a marginálních/periferních oblastí), a také, jak již bylo naznačeno, metodologickým problémům při hodnocení polarizace prostoru (ukazatele, metody, řádovostní úroveň) – blíže viz kapitoly 1.1 a 4. Mimo jiné se ukázalo, že pojem periferie nelze chápat jen v kontextu jednotlivých přístupů, z hlediska kterých lze periferní oblasti definovat (geometrický, ekologický, sociální, ekonomický, kulturní a politický – Leimgruber 1994, Schmidt 1998). Periferie je specifické území vyznačující se komplexem negativních charakteristik. Jedná se o území nedostatečně integrované do, v daném prostoru a čase, dominujících struktur, procesů a systémů (Schmidt 1998). Např. Chromý a Jančák (2005) pak definovali periférii jako „...*území ležící mimo ekonomicky intenzivně využívané oblasti, které se vyznačuje vysokým podílem venkovského osídlení, malou hustotou zalidnění, vysokou nezaměstnaností, a zároveň vysokou zaměstnaností v primárních odvětvích hospodářství (zejména v zemědělské prvovýrobě) a celkově nižší životní úrovní obyvatelstva*“ (s. 106).

Výše uvedenému příspěvku (Havlíček a kol. 2005) taktéž nelze upřít snahu o určitou klasifikaci jednotlivých směrů studia problémových – periferních – oblastí v české geografii, a to z hlediska vývoje („Albertovská“ vs. „Brněnská“ vs. „Slupská“ škola) i z hlediska specifík výzkumů (výzkumy pohraničí, rozvoje venkova a rurálního prostoru, environmentálních souvislostí a dopadů polarizace prostoru na změny krajiny, migrací, druhého bydlení a rekreace, města, jádrových oblastí a suburbanizačních procesů, výzkumy příbuzných disciplín – politické a kulturní geografie, a výzkumy v rámci příbuzných vědních oborů – sociologie, politologie).

V této fázi také nelze opomenout zapojení některých geografů do mezinárodních struktur (např. *IGU – Commission on Marginalization, Globalization and Local Response*), což s sebou přineslo zajímavé podněty týkající se rozvoje teoreticko-metodologické základny, ale také směřování výzkumných aktivit.

b) 2. fáze – hodnocení územní diferenciacie – vymezování periferií

Tato fáze zasahuje z časového hlediska až do druhé poloviny 80. let minulého století, kdy bylo publikováno několik studií (např. Hampl a kol. 1987; Illner 1989; Musil 1988), které se ne zcela

explicitně zabývaly problematikou periferií, ale spíše vývojem systému osídlení a socioekonomické vyspělosti (diferenciace). Podrobný přehled nabízejí např. autorovy předchozí příspěvky (zejména Pileček 2005, Pileček 2006). Jedné z těchto studií je však na tomto místě potřeba věnovat hlubší pozornost, a to studii J. Musila (1988), který na bázi tzv. generelových jednotek prokázal existenci tzv. vnitřních periferií v rámci ČSR – zejména podél administrativních hranic tehdejších krajů. Z 27 vnitřních periferií patřila k nejrozsáhlejší oblast jihovýchodně od Plzně, Rakovnícko a Žatecko, oblast ležící mezi Nymburkem a Jičínem a oblast Podyjí. Tyto se vyznačovaly úbytkem a stárnutím obyvatelstva (tedy i ekonomicky aktivních osob), vysokým podílem zaměstnaných v zemědělství, chudším vybavením domácností, nízkou úrovní občanské vybavenosti, nízkou úrovní vzdělanosti, vyšším podílem neobydlených bytů a často také trpěla dopravní izolací. Oprávněná kritika může tomuto příspěvku vytknout de facto vynechání periferních oblastí podél státních hranic, což mimo jiné souviselo s vymezením generelových jednotek (blíže viz Musil, Müller 2008), ale obecně i s podporou komunistického režimu (to co J. Musil hodnotil nemohlo de facto problémovost pohraničních oblastí prokázat). Nicméně, vnitřní periferie byly opětovně (po 20 letech) za pomoci stejných, nebo alespoň podobných indikátorů, vymezeny v navazující studii Musil, Müller (2008). Zároveň došlo k porovnání „současného“ a „tehdejšího“ stavu. Autoři dospěli k několika zajímavým závěrům. Především se ukázalo, že většina periferií se stále nachází podél hranic mezi kraji (periferie jsou tedy polohově stabilní). Dalším zjištěním byla skutečnost, že některá území přestala být během sledovaného období periferní, zejména v blízkosti velkých a středně velkých měst, což autoři dávají do spojitosti s vlivem suburbanizačního procesu. Na druhou stranu přibyla některé nová periferní území podél hranic krajů a také v některých pohraničních oblastech (jih Čech a Moravy, východ a sever Moravy a zčásti sever Čech).

Co se týče vývoje po roce 1989 téma hodnocení územní diferenciace, resp. vymezení periferií nebylo to zásadní (klíčové), čím by se čeští autoři zabývali. Objevila se totiž zcela nová a pro danou dobu zásadnější témata. Jednalo se zejména o hodnocení procesu transformace a s ním spojených změn (např. Hampl a kol. 1996, 2001). Znovuoživení o danou problematiku zřejmě přinesl růst regionálních rozdílů (k dané problematice viz např. Blažek 1996; Blažek, Csank 2007) a rozevírání pomyslných nůžek mezi „bohatými“ (centrálními) a „chudými“ (hospodářsky slabými a strukturálně postiženými) regiony (Havlíček a kol. 2005).

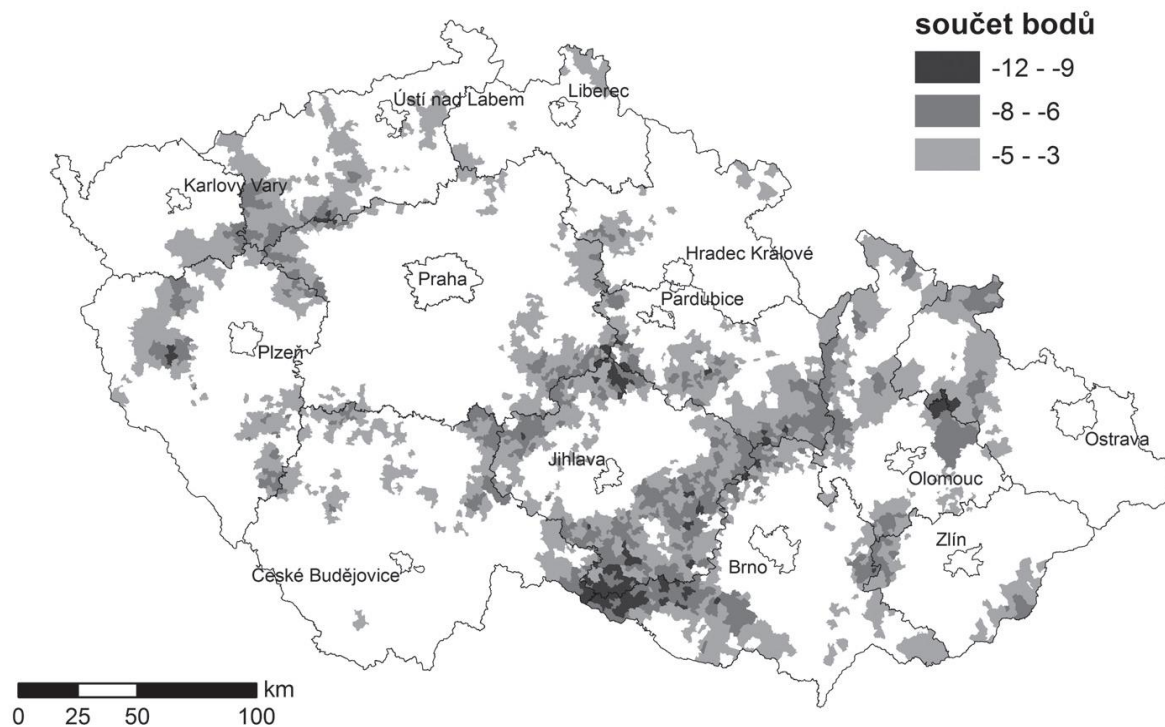
Na přelomu tisíciletí a zejména na jeho začátku tak bylo publikováno několik desítek prací, které byly explicitně zaměřené na hodnocení polarizace prostoru. Autoři prováděli strukturální (např. Reinöhllová 2005, Szczyrba 2005), měřítková (např. Marada 2001, Pileček 2005), ale i vývojová hodnocení (např. Hampl 2003, Kuldová 2005, Nováček 2005). Práce se lišily např. důrazem na hodnocení míry integrace marginálních území do regionálního systému (Seidl, Chromý 2010), nebo specificky u periferií důrazem na, již diskutované, vnitřní vs. vnější/příhraniční periferie (např. Hampl 2000; Havlíček a kol. 2008; Jeřábek a kol. 2004; Pileček 2006).

Vymezit periferie bylo cílem např. příspěvků Marady a Chromého (1999), Drápely (2010) nebo Marady (2001, 2003). Drápela (2010) ve své obsáhlé disertační práci vymezoval marginální oblasti Česka na bázi hodnocení celkového přírůstku/úbytku obyvatelstva v obcích Česka, a to mezi jednotlivými sčítáními od roku 1869. Dále např. Marada (2001) aplikoval komponentní analýzu pro vymezení jádrových a periferních okresů Česka za použití ukazatele hustoty zalidnění, podílu venkovského obyvatelstva, podílu obyvatelstva žijícího v obcích do 499

obyvatel, podílu ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v priméru a v bankovním sektoru a průměrné mzdy. Jako periferní byly označeny okresy Kraje Vysočina (Žďár nad Sázavou, Třebíč, Havlíčkův Brod a Pelhřimov), oblast severní Moravy (okresy Jeseník, Šumperk, Bruntál) a některé pohraniční okresy Jihočeského a Plzeňského kraje (Prachatice, Domažlice, Klatovy). Další skupinu tvořily okresy tzv. vnitřních periferií podél administrativních hranic Středočeského kraje (okresy Rokycany, Rakovník, Beroun, Příbram, Písek, Benešov, Kutná Hora). Dále se jednalo o okresy Nymburk, Jičín a Semily. Několikrát diskutovaná „slabina“ výše uvedených příspěvků spočívala ve volbě měřítkové úrovně hodnocení (silná vnitřní diferencovanost a heterogenita okresů – viz Hampl 2001, Jančák 2001, potvrzená vybranými empirickými studiemi – např. Chromý a kol. 2003), která byla do značné míry ovlivněna omezenou dostupností datové základny v podrobnějším územním členění.

Na tuto problematiku začali v posledních letech navazovat někteří autoři, kteří však primárně nesledovali cíl týkající se vymezení periferií. Začali totiž poukazovat na vznikající (novou) sociálně prostorovou diferenciaci (rozvojové osy – Blažek, Netrdová 2009; „mozaikovost“ – Blažek, Netrdová 2012) projevující se na řádovostních úrovních nižších – na úrovni obcí, městských čtvrtí, ulic i jednotlivých domů (Macešková a kol. 2009). Např. Novák a Netrdová (2011) provedli podnětnou podrobnou analýzu stavu sociálně prostorové diferenciaci území Česka na základě údajů za nejmenší možné územní jednotky (obce) – viz *obr. 4*. V souladu s výzkumem Musila a Müllera (2008) potvrdili existenci tzv. vnitřních periferií, a to zejména v případě oblasti Českomoravské vrchoviny a Znojemska při hranicích s Rakouskem (Jemnicko/Vranovsko se stalo předmětem výzkumů již na přelomu tisíciletí – např. Chromý 1999; Vaishar ed. 2000; Vaishar, Zapletalová 1998). Dále podél krajských hranic, zejména v místech styku tří krajů a podél historické česko-moravské zemské hranice. V pohraničních oblastech pak byla problémová území identifikována pouze v malé míře (Novák, Netrdová 2011).

Obr. 4: Problémové oblasti podle bodovací metody



Zdroj: Novák, Netrdová (2011).

Kromě „komplexnější“ zaměřených studií věnujících se vymezení periferií na měřítkové úrovni celého Česka vznikaly samozřejmě i ty „parciální“, kdy se autoři snažili definovat/vymezit periferie na základě např. jedné charakteristiky, jednoho ukazatele. Na otázku, zda lze definovat periferní oblasti na základě vývoje sítě základních škol, se snažili odpovědět Kučerová a Kučera (2009). Čermák (2005) pak hodnotil vztah mezi exponovaností a dopravní dostupností území.

Periferie byly také samozřejmě vymezovány i na měřítkově nižších úrovních než je úroveň celostátní (zejména za jednotlivé kraje nebo okresy). Na domovském pracovišti autora byla na toto téma zpracována více než desítky studentských prací (viz např. Kostić 2004, Pileček 2005, 2006, Stockmann 2003, Vanduchová 2001). Možné by také bylo zmínit studie některých brněnských kolegů, kteří se spíše zaměřovali na identifikaci a analýzu periferních a marginálních oblastí zejména na mikroregionální a lokální úrovni (např. Vaishar ed. 2000). Nebo práci Kubeše a Krafta (2011), kteří vymezili periferní obce a periferní oblasti jižních Čech na základě obtížné dosažitelnosti mikroregionálních sídelních středisek pomocí prostředků veřejné dopravy. V rámci Jihočeského kraje tak identifikovali 160 periferních obcí (25,7 % obcí kraje) na rozloze 3 115,4 km² (31,0 % rozlohy kraje) se 62 234 obyvateli (9,8 % obyvatel kraje). Periferní obce se nacházely v prostoru Šumavy, Novohradských hor, Slavonicka, Mirovicka – Orlicka a Mladovožicka. Tyto oblasti pak byly typově rozlišeny na pohraniční periferní oblasti, mezikrajské periferní oblasti a vnitrokrajské periferní oblasti.

c) 3. fáze – výzkum faktorů a mechanismů selektivního/nerovnoměrného vývoje/rozvoje periferií

Témata a charakter výzkumu v rámci doposud poslední fáze výzkumu periferií v Česku vycházejí z výsledků předchozích hodnocení, kdy se ne zcela podařilo zodpovědět některé otázky, což mimo jiné souviselo s používanými metodami výzkumu ve smyslu přístupů kritického

realismu – extenzivní vs. intenzivní výzkum (Dostál, Hampl 2007; Sayer 2000). Ve výzkumu totiž převažovala hodnocení kvantitativní povahy rozsáhlých souborů dat s cílem identifikovat problémové/handicapované oblasti. Poté se ukázalo jako nezbytné, ve smyslu kumulativnosti poznání, hledat odpovědi na nezodpovězené otázky zejména s využitím intenzivních forem výzkumu (kvalitativních metod) – hodnocení „měkkých“ dat získaných terénními šetřeními na menším vzorku populace, případové studie vybraných modelových územích. Podle Chromého a Skály (2010) se tak těžištěm výzkumu staly „...*pokusy o systematické vyhodnocení celé soustavy aktuálních procesů změn a jejich vzájemného a často i protichůdného působení, diskuse podmínek vzniku center a periferií, hodnocení vývoje, mechanismů, hybných sil a dynamiky socioprostorových změn a vlivu „vnějších“ a „vnitřních“ podmínek diferenciací apod.*“ (s. 224). Vesměs se jedná o „měkké“ sociokulturní faktory subjektivní povahy (Chromý a kol. 2011) jako jsou aktivita, mobilizace a adaptibilita klíčových aktérů/subjektů (Jančák 2001, Pileček 2011), kvalita sociálního a lidského kapitálu (Havlíček a kol. 2008; Jančák a kol. 2010; Pileček a kol. 2013; Váně 2012), regionální identita (Chromý a kol. 2009; Chromý, Janů 2003; Chromý, Skála 2010), tradice lokální komunity, kvalita regionálního *milieu* (Ouředníček a kol. 2011), aj. Jak je vidět z výše uvedeného, bylo na daná témata v posledních letech zpracováno poměrně velké množství prací, a to i v rámci příbuzných vědních disciplín (např. Husák 2012 nebo Majerová a kol. 2011). V následujícím odstavci je pozornost věnována příspěvkům týkajícím se diskuse vlivu kvality života na rozvoj periferních oblastí. Širší diskuse týkající se významu sociálního a lidského kapitálu pro rozvoj periferních (a venkovských) oblastí Česka je pak obsahem samostatné kapitoly 3.2.

Jak již bylo konstatováno, důležitým faktorem ovlivňujícím rozvoj periferních (a venkovských) oblastí je kvalita regionálního/lokálního prostředí (*milieu*) podmiňující rozdíly v kvalitě života obyvatel různých regionů a obcí (Macešková a kol. 2009). Tito autoři považují za nejdůležitější vlastnosti území ovlivňující kvalitu života hodnotu přírodního prostředí (environmentální podmínky), vybavenost dopravní, technickou a sociální infrastrukturou, dostupnost základních služeb a pracovních příležitostí. Významnou roli také sehrává geografická poloha, dopravní dostupnost a také institucionální bariéry/faktory (administrativní hranice, vymezení některých území způsobilých k čerpání dotací, systém financování územní správy). Autoři tedy zdůrazňují vesměs strukturální podmínky území (Musil 1988), které však v současné době nejsou tím rozhodujícím faktorem (Syssner 2006). Určující jsou totiž schopnosti jednotlivých aktérů ve smyslu lidského a sociálního kapitálu. Macešková a kol. (2009) sice zdůrazňují rostoucí vliv lidského a sociálního kapitálu – charakteristik obyvatel a klíčových aktérů jako jsou úroveň vzdělání, životní hodnoty, identita, soudržnost, participace, sociální kontrola nebo bezpečnost – nicméně nepovažují tyto kapitály za to nejpodstatnější. Přičemž právě díky kvalitě sociálního kapitálu (a jeho nejrůznějších forem – zejména spojující sociální kapitál) a lidského kapitálu jsou klíčoví aktéři schopni např. získat potřebné finanční prostředky, podat projekty apod. na výstavbu výše zmiňované infrastruktury. Naopak Ouředníček a kol. (2011) považují za jeden ze stěžejních faktorů ovlivňujících kvalitu života na lokální úrovni právě „...*přítomnost osobností schopných a ochotných zabezpečovat funkce a zastávat činnosti nezbytně potřebné pro místní venkovskou komunitu*“ (s. 3). Toto by měl být klíč k úspěchu a k rozvoji periferií, a to i za cenu osobního prospěchu dotčených aktérů. Ouředníček a kol. (2011) se dále v dané studii snažili popsat vývoj sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech Česka pro roce 1989. V duchu Myrdalova konceptu oběžné kumulativní kauzality (Myrdal 1957 in Blažek, Uhlíř 2002)

a v návaznosti na studii Musila a Müllera (2008) identifikovali, na příkladě severního Pacovska, sérii kauzálních kumulativních procesů, kdy se v podstatě jedná o „pohyb v kruhu“ (odliv obyvatelstva → nedostatečná poptávka a slabý lidský kapitál → mizející instituce a služby (škola, spolky, obchod, hospoda) → nedostatečná nabídka (obslužnost, práce, zábava) → snižující se aktivita a kvalita života → odliv obyvatelstva → ...).

Celkově zatím v dosavadních výzkumech chybí některá další/navazující hodnocení. Dostatečná pozornost nebyla věnována např. tématu hodnocení míry integrace periferií do obecných sociálních a ekonomických procesů/do regionálního systému, hodnocení vztahů a vazeb (*networking*) mezi jádry a periferiemi, a to jak z hlediska hodnocení statického (současný stav), tak dynamického (hodnocení vývojových změn a jejich hybných sil).

Tato témata částečně akcentuje nový směr výzkumu periferií (možná i nová fáze), který v současné době realizují Jančák a kol. (2011–2014). Snahou autorů je rozvíjet výzkum polarizace prostoru v kontextu teoretických a metodických přístupů nové regionální geografie a evropského neo-regionalismu a neo-lokalismu (blíže viz např. Cihelková a kol. 2007; Paasi 2002). Na příkladě výzkumu českých a rakouských periferií je snahou identifikovat důvody (zdroje/příčiny) regionálních rozdílů, mechanismy integrace/dezintegrace periferií (v různých měřítkových úrovních) do regionálních struktur, a to jak z hlediska jejich úspěšnosti v postindustriálním období, tak z hlediska dopadů integračního procesu na: *i*) vývoj vztahu závislosti periferií a center různých měřítek; *ii*) na změny strukturálních znaků a institucionálních podmínek periferií (socioekonomických i sociokulturních). Obecně tak jde o identifikaci a vyhodnocení vývojových mechanismů marginalizace/demarginalizace území, o sledování rozdílů v chování a jednání obyvatel a klíčových aktérů ve smyslu snižování závislosti na jádrech/centrech (subsistenční hospodaření), integrace do regionálního systému prostřednictvím jiného typu infrastruktury (např. růst významu informačních a komunikačních technologií na úkor „tvrdé“ dopravní infrastruktury) a posilování vnitřních vazeb uvnitř regionů (formování lokálních územních komunit, uvědomování si hodnot, významů, percepce potenciálu rozvoje, atd.).

3.2 Význam sociálního a lidského kapitálu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí Česka

Z předchozího sledování vyplývá (viz kapitola 2.2), že v posledních letech nabývá na významu diskuse o roli sociokulturních faktorů v regionálním rozvoji, a to i v rámci studia periferních venkovských oblastí. V rámci předloženého souboru studií (Pileček, Jančák 2011; Pileček a kol. 2013) pak bylo opakovaně konstatováno, že kvalita sociálního a lidského kapitálu (oba koncepty lze totiž považovat za faktory sociokulturní povahy, či spíše faktory sociokulturně podmíněné – zejména tedy sociální kapitál, lidský kapitál pak spíše ve smyslu jeho kvalitativních znaků), je vnímána jako determinant polarizace prostoru (Jančák a kol. 2008) a jeví se jako podstatný faktor ovlivňující nerovnoměrnost vývoje regionů ve smyslu formování center a periferií (Jančák a kol. 2010). Její rozvoj prostřednictvím aktivizace endogenního potenciálu regionálních/lokálních aktérů (aktivních, schopných, zasíťovaných) a komunit se může stát nástrojem kompenzace omezeného rozvojového potenciálu periferních oblastí, který je dán nejrůznějšími okolnostmi (viz definice periferních oblastí – kapitoly 1.1 a 3.1).

Konkrétní empirické studie se např. týkají diskuse role klíčových aktérů (starosty, zastupitelů, místních podnikatelů) v rozvoji periferních oblastí (Jančák 2001), nebo v rozvoji venkovských obcí (Perlín 2000, Bernard ed. 2010, Bernard 2011). Tak např. Bernard ed. (2010) konstatuje, na základě analýzy vnitřních rozvojových potenciálů tří menších obcí, že důležitým rozvojovým faktorem je mimořádná aktivita a schopnosti lokálních politiků a lokálních aktivistů (např. při získání dotací).

V jedné ze svých studií (Pileček 2011) – blíže viz kapitola 4 – jsem se pokusil zhodnotit potenciál lokálního rozvoje periferního příhraničního modelového území (konkrétně Volarska) na základě analýzy vybraných charakteristik úrovně a kvality lidského kapitálu právě klíčových aktérů – představitelů obecních samospráv dotčených obcí (starostů a zastupitelů). Z provedeného šetření mimo jiné vyplynulo, že starostové skutečně patří mezi klíčové osobnosti modelového území. Na jejich individuálních vlastnostech, schopnostech, dovednostech, zkušenostech, či zvolených strategiích chování (viz diskutovaný koncept *leadershipu* – např. Sotarauta 2005, 2010) částečně závisí charakter/úroveň lokálního rozvoje obcí a míra jejich perifernosti. Obě sledované skupiny se také vyjadřovaly k otázce identifikace hlavní rozvojových problémů modelového území, přičemž došlo k velké míře shody jejich odpovědí. Představitelé obecních samospráv tak, nezávisle na sobě, potvrdili existenci jakéhosi společného „smýšlení“ o modelovém území jako celku, což by mohlo být pro jeho rozvoj do budoucna rozhodně přínosem. Ke zcela opačným závěrům (protichůdné postoje aktérů regionálního rozvoje, konflikt vizí, nekoordinace, absence diskuse mezi aktéry v různých skupinách) dospěli např. Seidl a kol. (2010) na příkladě výzkumu aktérů regionálního rozvoje v otázkách budoucího vývoje specifických marginalizovaných území – vojenských újezdů.

Vybrané složky (subjektivně podmíněné charakteristiky regionálního rozvoje) sociálního kapitálu (angažovanost, důvěra, spokojenost s životem v obci) v typově odlišných periferiích Česka sledovali Jančák a kol. (2010). Oproti předešlým zjištěním založeným na bázi kvantitativního hodnocení podmínek pro rozvoj lidského a sociálního kapitálu (blíže viz Jančák a kol. 2008) potvrdili existenci výrazných regionálních rozdílů mezi kontinuálně osídlenými a vy(do)sídlenými oblastmi. Modelová území v dosídlených periferiích totiž vykazovala nižší hodnoty úrovně sociálního kapitálu z pohledu hodnocených složek sociálního kapitálu, resp. definovaných indikátorů sociálního kapitálu. K podobným výsledkům jsme s kolegy dospěli i v rámci nejnovější studie Pileček a kol. (2013), kdy jsme se zaměřili na komparaci šesti modelových území z pohledu definovaných ukazatelů sociálního kapitálu. Pomocí deskriptivních statistických metod bylo rovněž zjištěno, že existují výrazné regionální rozdíly mezi kontinuálně osídlenými a vy(do)sídlenými územími – Bojkovicko, Březnicko a Konicko vykazovaly mnohem vyšší hodnoty úrovně sociálního kapitálu v porovnání s Osoblažskem, Vejprtskem a Žlutickem (blíže viz kapitola 4). Tato zjištění jsou podle Blažka (2012) překvapující, vzhledem ke značnému časovému odstupu od událostí spojených s druhou světovou válkou (v předchozích letech však byla v Česku potvrzena i v rámci tematicky odlišných výzkumů – např. Bičík, Štěpánek 1994; Chromý a kol. 2009; v Polsku pak i v případě hodnocení územní diferenciaci sociálního kapitálu – Janc 2006). Na druhou stranu je podle J. Blažka pozitivním výsledkem, že periferní území vykazují poměrně vysokou úroveň sociálního kapitálu, což vytváří významný předpoklad pro aktivizaci těchto území v budoucnu.

Určitá míra regionální diferenciaci, ale mezi vnitřními periferiemi Středočeského kraje, byla zjištěna i Váněm (2012), který se snažil zhodnotit potenciál rozvoje těchto území na základě kvality lidského a sociálního kapitálu a subjektivní percepce obyvatel. Mimo jiné dospěl ke

zjištění, že v modelových územích (Březnicko, Voticko, Uhlířskojanovicko) lze identifikovat poměrně kvalitní svazující a přemostující sociální kapitál. Za klíčový zejména považuje význam slabých vazeb (v rámci obce a spolků) ve smyslu přemostujícího sociálního kapitálu.

Společenské a kulturní aktivity ve venkovských obcích na bázi přemostujícího sociálního kapitálu byly zkoumány i Chromým a kol. (2011). Tyto aktivity jsou nedílnou součástí sociálního kapitálu a z pohledu českého venkova lze na ně nahlížet jako na pozitivní, endogenní faktor rozvoje (Havlíček 2007). Bylo zjištěno, že neaktivnější skupinou v organizování společenských aktivit jsou tradiční spolky, kluby a sdružení (hasiči, Sokol, myslivci) a také institut starosty či obecního úřadu.

Z negeografického prostředí se předmětné problematice věnoval např. Husák (2012), který se snažil zhodnotit roli specifických organizací (Školy obnovy venkova a tzv. Regionální vzdělávací družstva) v procesu vytváření znalostí (lidského kapitálu), sociálních sítí a sociálního kapitálu ve venkovském prostoru. Kládl si tedy podobné otázky jako výše zmiňovaní autoři, tj. jak je sociální a lidský kapitál využíván v rozvoji venkova, jaké tyto koncepty mají význam v rozvoji venkovských oblastí Česka. Dospěl k závěru, že praxe rozvoje venkova spíše odráží význam lidského kapitálu a tvorby znalostí (*knowledge creation*) než *networking* a sociální kapitál. Dále zdůrazňuje, že v rozvoji venkova je důležitá vzájemná synergie sociálního a lidského kapitálu. Synergické působení aktérů rozvoje venkova zdůrazňují i Svobodová a kol. (2011).

Zcela konkrétním příkladem spolupráce a vytváření sociálního kapitálu na mikroregionální úrovni jsou pak místní akční skupiny (viz kapitola 2.2), jejichž fungování založené na *bottom-up* přístupu a na partnerství veřejného, soukromého a neziskového sektoru podněcuje lokální aktéry k aktivnímu zapojení se do činností spojených s rozvojem (Majerová a kol. 2011). Konkrétní výzkum těchto autorů na příkladě MAS v Kraji Vysočina potvrdil, že je nutná existence časové kapacity na zapojování se do společných aktivit (Putnam a kol. 1993) a také stabilita osídlení pro vytváření vztahů a spolupráce mezi obyvateli. Majerová a kol. (2011) dále konstatují, že nižší úroveň lidského kapitálu jako jednoho z předpokladů tvorby sociálního kapitálu ve venkovských oblastech „...vede k nedostatku organizačně schopných a aktivních lidí, kteří by zároveň měli kapacitu věnovat se aktivitám MAS“ (s. 206).

V kontextu obecných východisek diskutovaných v kapitole 2 lze konstatovat, že v Česku autoři sice popisují distribuci sociálního a lidského kapitálu, resp. jeho konkrétní, především lokální konstelaci v periferních a venkovských oblastech, zatím však nebyli schopni (až na některé výjimky – viz i Pileček a kol. 2013) empiricky doložit jimi často předpokládaný pozitivní vztah mezi např. sociálním a lidským kapitálem a dosaženou mírou/dynamikou rozvoje – viz i Bernard (2011) v případě endogenních rozvojových potenciálů malých venkovských obcí. Na měřítkově vyšší úrovni (kraje) však např. Kostelecký a kol. (2007) zkoumali souvislosti mezi ekonomickou výkonností, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád, přičemž nepotvrdili Putnamovy hypotézy (Putnam a kol. 1993; Putnam 2000) o vzájemných souvislostech těchto tří jevů na regionální úrovni.

Dále je potřeba zdůraznit, že sociální kapitál je velmi problematickým konceptem (definice, způsoby měření – viz Pileček 2010; Pileček, Jančák 2010), proto je potřeba stávající stav poznání dále prohlubovat na území Česka. Zejména co se týče měřitelnosti sociálního kapitálu a jeho prostorové dimenze (Rutten a kol. 2010). Dále vlivu sociálního kapitálu na rozvoj periferních

(a venkovských) oblastí¹ ve smyslu hlubšího poznání významu a fungování odlišných forem sociálního kapitálu (zejména svazující, přemostující a spojující) a jejich vzájemných vztahů (v teoretické rovině viz Sýkora, Matoušek 2009a) – „...*jaké typy sociálních vztahů a mezi jakými aktéry fungují jako rozvojový faktor, jaké naopak rozvoj mohou blokovat, jaké formy důvěry a vůči komu jsou pro rozvoj podstatné*“ (Bernard 2011, s. 749). Podle Sýkory a Matouška (2009b) tedy chybí kvalitativní pohled snažící se o pochopení nejvýznamnějších vazeb a interakcí v konkrétních regionech. Chybí komplexní holistický pohled založený na hlubší znalosti utváření sociálního kapitálu v konkrétním „malém“ území (v tomto kontextu ale Majerová a kol. 2011). Jako žádoucí se také jeví sledování významu dalších faktorů rozvoje (ostatních forem kapitálu – zejména lidského, jejich vzájemného vztahu, podmíněnosti). Jistý potenciál, např. pro politické geography, také skýtají témata jako „mafianství“, klientelismus, nedostatečná veřejná kontrola, kontrolovatelnost, korupce vyznačující se v pozitivním smyslu charakteristikami, o kterých hovoří např. R. Putnam. Přehnaná míra sociálního kapitálu (zejména spojujícího) je viditelná na státní a na regionální úrovni (viz i poslancecké dotace a tzv. „porcování medvěda“ – Pileček, Jančák 2010; Hána, Macešková 2010), skoro vůbec však není probádána na úrovni mikroregionální či lokální.

Proč se zatím nepodařilo výše uvedená témata hlouběji diskutovat? Podle mého názoru existuje hned několik, vzájemně provázaných, důvodů:

- analýzy sociálního kapitálu jsou zatíženy vysokou nejednotností definic (Bernard 2011) a způsobů měření – viz i používání velice problematických tzv. nepřímých ukazatelů (Pileček 2010; Pileček, Jančák 2010)
- geografové se moc sociologizují (Hampl 2002, 2007), dostatečně se nevěnují geografickým aspektům sociálního kapitálu (včetně síťování v hierarchii) – důležitější je studium vnějších vztahů (mezi subjekty/institucemi) namísto studia vnitřních vztahů (mezi aktéry ve smyslu jedince)
- nedostupnost některých (sekundárních) dat na měřítkově nižších úrovních (zejména obce Česka)
- metodologická „zaostalost“ ve smyslu neznalosti aplikace relevantních výzkumných metod (např. analýza sociálních sítí/sítí kontaktů pro zjišťování institucionální hustoty – *institutional thickness* – Amin, Thrift 1994).

¹ V kontextu přesídlených (území jinak se formulujících sociálních vazeb i územních komunit) vs. kontinuálně se vyvíjejících oblastí zde studium sociálního kapitálu, mimo jiné, odhalilo „novou“ dimenzi („nové“ periferie – viz Hampl 2003), což např. v zemích západní Evropy moc nelze.

4. Charakteristika souboru studií

Cílem této části disertační práce je dokumentovat postup ve výzkumné činnosti během mého postgraduálního studia, a to na příkladě souboru studií zařazených do disertační práce (viz níže). Tento soubor tvoří pět článků publikovaných v letech 2010–2013.

Seznam článků:

- I. PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2011): Theoretical and Methodological Aspects of the Identification and Delimitation of Peripheral Areas. *AUC – Geographica*, 46, 1, s. 43–52. (autorský podíl: 80 %)
- II. PILEČEK, J. (2010): Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. *Geografie*, 115, 1, s. 64–77. (autorský podíl: 100 %)
- III. PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2010): Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciace okresů Česka. *Geografie*, 115, 1, s. 78–95. (autorský podíl: 80 %)
- IV. PILEČEK, J., CHROMÝ, P., JANČÁK, V. (2013): Social Capital and Local Socio-economic Development: the case of Czech peripheries. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. Article first published online: 8 OCT 2013, DOI: 10.1111/tesg.12053. (autorský podíl: 50 %)
- V. PILEČEK, J. (2011): The Role of Human Capital of Representatives of Municipal Self-government Bodies in Development of Borderland Peripheries in Czechia: the case of Volarsko. *AUC – Geographica*, 46, 2, s. 95–106. (autorský podíl: 100 %)

Celkově lze konstatovat, že charakter zaměření výzkumu se vyvíjel od stanovení výzkumných problémů, vyjasnění terminologie a klíčových konceptů (polarizace prostoru, periferie, sociální a lidský kapitál), přes testování možností jejich hodnocení/měření (zejména sociální kapitál) v úrovni Česka, až po ověřování terénním výzkumem ve vybraných periferních oblastech Česka s cílem zhodnotit význam sociálního a lidského pro rozvoj těchto oblastí. Nastíněné posloupnosti výzkumné činnosti odpovídá i logika řazení jednotlivých článků. Od prací obecněji zaměřených (články I. a II.) zabývajících se zejména diskusí teoreticko-metodologických východisek a základních pojmů, přes rozbor epistemologie (práce zaměřená převážně metodologicky – článek III. – věnovaná otázce možnosti kvantitativního měření sociálního kapitálu a empirického hodnocení územní diferenciace této formy kapitálu v měřítkové úrovni okresů Česka na bázi hodnocení dat sekundární povahy), až po příklady dvou empirických studií (články IV. a V.) v nižších úrovních regionů Česka (zájmová území na úrovni správních obvodů obcí s pověřeným obecním úřadem/obcí), které využívají hlavně primární data získaná z terénních šetření.

První článek zařazený do disertační práce vyšel v roce 2011 v časopise *AUC – Geographica*, nese název „*Theoretical and Methodological Aspects of the Identification and Delimitation of Peripheral Areas/Teoretické a metodologické aspekty identifikace a vymezení periferních oblastí*“ a vznikl ve spolupráci se školitelem V. Jančákem. V podstatě se jedná o hlubší rozpracování teoretické části autorovy diplomové práce (Pileček 2006).

Cílem článku bylo podat pokud možno ucelený přehled teoretických a metodických přístupů k výzkumu periferních oblastí a tyto vybrané aspekty diskutovat. Pozornost byla věnována třem

hlavním tématům: (i) vybrané teoretické přístupy k výzkumu polarizace prostoru jako hlavnímu teoretickému východisku studia periferních oblastí; (ii) základní pojmy používané ve studiu periferních oblastí (rozdíly vnímání a chápání pojmů marginalita/perifernost, definice marginality/perifernosti a marginálních/periferních oblastí); (iii) metodologické problémy při hodnocení polarizace prostoru (řádovostně/měřítkové úrovně hodnocení, ukazatele, metody).

Rešerše a diskuse literatury naznačily, že existuje celá řada odlišných teoretických konceptů a přístupů ke studiu a výzkumu periferních oblastí. Za jeden z klíčových modelů (obecných východisek) sociálně-geografického výzkumu dané problematiky je však možné považovat, i přes jeho kritiku, koncept jádra (centra) a periferie (Cullen, Pretes 2000; Leimgruber 2004).

K diskusi rozdílů ve vnímání a chápání pojmů marginalita vs. perifernost je potřeba podotknout, že je možné na oba termíny nahlížet buďto jako na synonyma, nebo jsou naopak z významového hlediska důsledně oddělovány. V druhém případě je hlavním faktorem určujícím „míru perifernosti“ vzdálenost od centra (tzv. geometrický přístup), kdežto „míra marginalnosti“ je ovlivňována „mnohodimenzionálním“ spektrem souvislostí (sociálních, ekonomických a politických). Marginalita je také jakýmsi dalším (vyhraněným/extrémním) stupněm perifernosti, a to na základě odlišného stupně integrace do regionálního systému, resp. „neintegrace“, ovšem bez určení jasné hranice, jež by byla podmínkou integrace do tohoto systému či nikoliv.

Z diskuse literatury také vyplynulo, že periferie jsou vymezovány na různých měřítkových úrovních (makro- , mezo- , mikroúroveň).

Velkou rozmanitost názorů pak přinesla diskuse potažmo přehled definic perifernosti. Některé prvky jsou však uvedeným definicím společné. Především jasně převládá ekonomické hledisko. Periferie jsou často chápány jako území ekonomicky málo rozvinutá nacházející se mimo vyspělé regiony. Jedná se o oblasti, které nejsou ekonomicky autonomní, ale závislé právě na vyspělejších regionech či jejich centrech. Dalšími často zmiňovanými prvky jsou faktická odlehlost (horizontální i vertikální) od center osídlení, a to nejen ve smyslu čistě geografickém, ale také ve smyslu sociálním (sociální exkluze). Důležitou roli také hraje možnost podílet se na politických rozhodnutích, kterou periferie obvykle nemá, nebo ji má jen velmi omezenou. Poměrně hojně se objevuje řada rozličných demografických a socioekonomických charakteristik (např. nízká hustota zalidnění, úbytek obyvatelstva, vysoká nezaměstnanost, nízká vzdělanost). Vesměs útržkovitě je možné se setkat s méně tradičními prvky či aspekty sociokulturní povahy (etnicita, náboženství, regionální identita). Ze závěrů taktéž vyplývá, že pojem periferie nelze chápat jen v kontextu jednotlivých přístupů, z hlediska kterých lze periferní oblasti definovat. Periferie je totiž specifické území vyznačující se komplexem negativních charakteristik (zejména polohových, demografických, socioekonomických, politických, ale i fyzickogeografických a kulturních). Jedná se o území nedostatečně integrované do, v daném prostoru a čase, dominujících struktur, procesů a systémů (Schmidt 1998).

A konečně diskuse metodologických problémů hodnocení polarizace prostoru ukázala, že použití homogenního souboru indikátorů perifernosti při vymezování periferních oblastí je spíše výjimečné. V rámci statistických hodnocení se převážně jedná o kombinace nejrůznějších „typů“ ukazatelů, což je odrazem problému relativnosti pojmu perifernost a subjektivního vnímání jeho významu.

Přínosy přehledového článku lze spatřovat v pokusu o diskusi/rozbor a zejména vlastní utřídění přístupů k vybraným teoreticko-metodologickým aspektům výzkumu periferních oblastí. Výstupy článku přispěly k prohloubení dosavadního poznání v rámci dané problematiky (mj.

v rámci výzkumných projektů, na nichž jsem participoval). V neposlední řadě také sloužily pro studenty jako vhodný „teoreticko-metodologický“ pomocník při zpracovávání tematicky obdobných kvalifikačních prací.

Co se týče citačního ohlasu byl tento článek, po vyloučení autocitací, citován celkem 1krát (databáze *Scopus*, 2.7.2013). Článek citovali:

AGNANDJI, S. T., TSASSA, V., CONZELMANN, C., KÖHLER, C., EHNI, H.-J. (2012): Patterns of Biomedical Science Production in a Sub-Saharan Research Center. *BMC Medical Ethics*, 13, 3, s. 1–7.

Druhý článek z roku 2010 vyšel v časopise *Geografie* pod názvem **„Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia“**. Primárním důvodem pro sepsání tohoto článku bylo přesvědčení, že s ohledem na obrovský „boom“ výzkumu, resp. diskuse konceptu sociálního kapitálu v sociálněvědní literatuře v posledních 20 letech (blíže viz např. Akçomak 2011; Halpern 2005), chybí v české geografické literatuře, oproti ostatním oborům (např. sociologie – Šafr, Sedláčková 2006), studie přehledového charakteru, která by tento, jak se ukazuje pro sociálně-geografické výzkumy a výzkumy lokálního/regionálního rozvoje, přínosný koncept blíže objasnila a také nastínila možnosti jeho využití právě v těchto výzkumech. Jak již napovídá samotný název, cílem článku bylo diskutovat a kriticky posoudit vybraná teoretická a metodická východiska a aplikační přístupy studia sociálního kapitálu s důrazem právě na jeho geografické aspekty. Významově utřídit tuto poměrně nepřehlednou problematiku, poukázat na možnosti, které koncept sociálního kapitálu skýtá, a zdůraznit možná omezení.

Konkrétně jsem se věnoval diskusi definic tohoto konceptu, který se začal v odborné literatuře intenzivněji objevovat v 80. letech minulého století na poli sociologie. Klíčovými představiteli této „vlny“ byli P. Bourdieu (1986), J. Coleman (1988) a později R. Putnam a kol. (1993) – Naughton (2013).

Sociální kapitál je pojem velmi široký, aplikovaný v mnoha různých kontextech, z čehož vyplývá velké množství definic, které jsou svým charakterem dosti různorodé. Nicméně, společnými znaky většiny definic jsou následující aspekty – sociální sítě, normy, hodnoty a důvěra.

Koncept sociálního kapitálu byl samozřejmě podroben kritice. Mnohé z nich se týkají prací R. Putnama (např. kritika zohledňující výběr indikátorů pro měření sociálního kapitálu, podceňování role nových forem participace na kolektivních aktivitách, které nevyžadují tak intenzivní fyzický kontakt, a podceňování role negativních forem sociálního kapitálu).

V návaznosti na předchozí jsem se v další části článku pokusil diskutovat typologii forem sociálního kapitálu: *i*) individuální vs. kolektivní; *ii*) svazující/přemostující/spojující/korporační; *iii*) strukturální vs. kognitivní; *iv*) občanský vs. vládní. Nejzásadnější rozdělení se týká rozdílů mezi individuálním a kolektivním sociálním kapitálem, toto rozlišení vychází ze skutečnosti, zda daná forma sociálního kapitálu přináší zisk jednotlivci nebo společnosti jako celku (Šafr, Sedláčková 2006). Sociální kapitál je proto chápán jako vlastnost individua v pojetí Bourdieu (1986) – síť kontaktů, které může člověk (jako jednatel) využít ke svému prospěchu hmotnému nebo nehmotnému a který je realizován prostřednictvím interakce mezi lidmi. Naproti tomu je možné na sociální kapitál nahlížet jako na atribut společnosti v pojetí Putnama a kol. (1993).

Dále byly diskutovány metody a způsoby měření sociálního kapitálu, kterých existuje velké množství (viz navazující studie Pileček, Jančák 2010). Jejich použití se odvíjí zejména od rozsahu datové základny. S poklesem měřítkové úrovně sledování zpravidla klesá možnost aplikace

kvantitativních forem výzkumu, neboť charakteristiky sociálního kapitálu (data, ukazatele) nebývají dostupné v dostatečném územním detailu. Velmi problematické a diskutabilní je používání některých indikátorů, což lze výstižně ozřejmit na příkladu míry důvěry. Na jednu stranu lze totiž míru důvěry ztotožňovat se sociálním kapitálem, některými autory je ale vnímána jako jeden ze zdrojů sociálního kapitálu, jinými jako forma sociálního kapitálu, nebo jako důsledek a tedy znak kvality sociálního kapitálu.

V poslední kapitole jsem se pak podrobněji zaměřil na diskusi spojitosti sociálního kapitálu a územního rozvoje včetně zahrnutí příkladů aplikace sociálního kapitálu v rámci českých geografických výzkumů (např. výzkumy regionální organizace společnosti, která má významný vliv na utváření a strukturaci sociálních sítí v území – Stachová a kol. 2011; teritoriality sociálních sítí; nebo polarizace prostoru, resp. periferních oblastí). Bylo konstatováno, že v literatuře je možné se setkat s pracemi, které dávají do souvislosti sociální kapitál se širokým spektrem skutečně různorodých „oblastí“. Pro geography jsou pravděpodobně nejvíce relevantní práce zabývající se především otázkami vlivu sociálního kapitálu na územní (lokální/regionální) rozvoj. Velkou inspiraci lze z tohoto pohledu nalézt v pracích Granovettra (1973, 1985) a Putnama a kol. (1993).

Možné přínosy tohoto článku se odrážejí ve snaze kriticky diskutovat koncept sociálního kapitálu, dále, podobně jako v případě předchozího článku, ve snaze přistupovat k dané problematice jakýmsi klasifikačním přístupem (viz nastínění typologie forem sociálního kapitálu). Článek aspiroval být dobrým pomocníkem pro základní orientaci v dané problematice. Také doufám, že výstupy článku odkrývají nová témata (viz závěr článku), kterými by se geografové, v souvislosti s konceptem sociálního kapitálu, mohli a měli zabývat.

Co se týče citačního ohlasu byl tento článek s IF = 0,500 (rok 2012), po vyloučení autocitací, citován celkem 6krát (databáze *WoS*, 2.7.2013). Článek citovali:

- BERNARD, J. (2011): Endogenní rozvojové potenciály malých venkovských obcí – obtížné hledání a měření jejich vlivu. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47, 4, s. 745–775.
- CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M., HAVLÍČEK, T. (2011): Venkov – žitý prostor: regionální diferenciacce percepce venkova představiteli venkovských obcí v Česku. *Geografie*, 116, 1, s. 23–45.
- CHROMÝ, P., SKÁLA, J. (2010): Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, 115, 2, s. 223–246.
- JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M., HAVLÍČEK, T., VODNRÁČKOVÁ, P. (2010): Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka. *Geografie*, 115, 2, s. 207–222.
- KUBEŠ, J., KRAFT, S. (2011): Periferní oblasti jižních Čech a jejich sociálně populační stabilita. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47, 4, s. 805–829.
- MEDOVÁ, L. (2011): Vrátit se či zůstat? Aspirace neoprávněně pracujících migrantů. *Geografie*, 116, 4, s. 462–470.

Podle databáze *Scopus* (2.7.2013) byl článek, po vyloučení autocitací, citován celkem 8krát. Kromě výše uvedených autorů článek citovali:

- KUČEROVÁ, S. (2011): Education Towards Obtaining Various Forms of Capital. *AUC – Geographica*, 46, 1, s. 23–33.
- VÁNĚ, P. (2012): Lidský a sociální kapitál vnitřních periferií Česka: příklad tří mikroregionů Středočeského kraje. *Geografický časopis*, 64, 4, s. 357–381.

Článek dále citovali např.:

HUSÁK, J. (2012): Synergy of Human and Social Capital in Rural Development – Czech and German Cases. *European Countryside*, 4, 4, s. 240–250.

MAJEROVÁ, V., KOSTELECKÝ, T., SÝKORA, L. a kol. (2011): Sociální kapitál a rozvoj regionu. Příklad Kraje Vysočina. Grada Publishing, a.s., Praha, 224 s.

Třetí článek s názvem „*Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciacie okresů Česka*“ vyšel v roce 2010 ve stejném čísle časopisu *Geografie* jako článek předchozí. Spoluautorsky se na něm podílel V. Jančák. Sepsání metodologicky orientovaného příspěvku bylo do jisté míry výzvou, neboť jak již samotný název příspěvku naznačuje, měření sociálního kapitálu je velmi složitou a do jisté míry také kontroverzní záležitostí. Do procesu měření této formy kapitálu totiž vstupuje celá řada faktorů, které je nutné uvažovat (množství definic a forem sociálního kapitálu; proměnlivost sociálního kapitálu v odlišných historických kontextech, na různých úrovních sociálních systémů a v rámci rozdílných měřítkových úrovní regionů; odlišnost ve vnímání ukazatelů sociálního kapitálu z pohledu toho, zda skutečně dokumentují určitou úroveň sociálního kapitálu, nebo spíše poukazují na existenci podmínek vhodných pro utváření sociálního kapitálu, nebo na jevy, které jsou důsledkem určité úrovně sociálního kapitálu).

Cíle článku byly dvojího typu. Z teoreticko-metodologického hlediska se jednalo o rozbor problematiky „měření“ sociálního kapitálu, a na jeho základě sestavení a testování souboru relevantních ukazatelů pro konceptualizaci sociálního kapitálu. Z empirického hlediska bylo cílem zhodnotit vzájemný vztah vybraných ukazatelů, analyzovat územní diferenciaci sociálního kapitálu na příkladě okresů Česka a především se pokusit vysvětlit příčiny regionálních rozdílů z pohledu odlišných dimenzí a forem sociálního kapitálu.

Konceptualizace sociálního kapitálu vycházela z kombinace výstupů prací van Detha (2008) – zahrnutí strukturálních (sociální sítě) a kulturních (důvěra, občanské normy a hodnoty) aspektů sociálního kapitálu, a Calloise, Angeona (2004) – zahrnutí odlišných forem sociálního kapitálu v kategoriích lokální společenský život, institucionální život, důvěra a sklon ke kolektivnímu jednání, důvěra v instituce a vnější vztahy. Tato vyústila v sestavení souboru 10 ukazatelů.

Pomocí komponentní analýzy pak byla provedena analýza územní diferenciacie sociálního kapitálu v úrovni okresů Česka. Byly extrahovány tři hlavní komponenty, které dohromady vysvětlují 66,1 % celkové variability souboru vstupních ukazatelů. Nejvýznamnější extrahovaná komponenta „Konzervatismus“ (27,1 % celkové variability souboru vstupních ukazatelů) je sycena vysokým podílem počtu neúplných základních škol na počet škol, vysokou volební účastí v posledních komunálních volbách, vyššími podíly získaných poslaneckých dotací v období (2003–2007), vyšší volební účastí ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 2006, nižší mírou kriminality a nižším objemem získaných prostředků v rámci SROP a JPD2. Tato komponenta je kombinací strukturálních i kulturních aspektů sociálního kapitálu a poukazuje na rozdílné podmínky rozvoje sociálního kapitálu. V rámci jednotlivých okresů odpovídá míra jejího působení v podstatě polarizaci v dichotomii západ – východ, přesněji Čechy – Morava (nejvyšší hodnoty komponentních skóre vykazují okresy jižní Moravy a Kraje Vysočina; nejnižší se váží na příhraniční okresy severozápadních Čech a také na největší města). Druhá komponenta („Regionální rozvoj“) vysvětluje 19,8 % celkové variability souboru ukazatelů. Je především sycena vysokým podílem domácností s připojením k internetu, vysokými kladnými hodnotami

migračního salda. Tyto ukazatele odkazují na spojitost sociálního kapitálu a úspěšnosti lokálního/regionálního rozvoje. Hodnoty komponentních skóre jsou nejvyšší v metropolitních územích zahrnujících velká krajská města a jejich zázemí, dále ve středočeských okresech a okresech vyplňujících rozvojovou osu Plzeň-město – Liberec. Nejnižší hodnoty se pak vází na periferní a strukturálně postižené okresy. „Občanská participace“ (19,2 % celkové variability souboru ukazatelů) je poslední extrahovanou komponentou. Je saturována vysokým podílem počtu nestátních neziskových organizací v přepočtu na 1 000 obyvatel. Význam ostatních ukazatelů je poněkud nižší. Podobně jako Komponenta 1 zahrnuje jak strukturální, tak kulturní aspekty sociálního kapitálu. Svým charakterem se přibližuje předpokladům Putnama a kol. (1993). V případě územní diferenciaci se taktéž jedná o výraznou polarizaci Česka v dichotomii Čechy – Morava (nejvyšší hodnoty komponentních skóre vykazuje shluk venkovských okresů na pomezí Jihočeského, Středočeského kraje a Kraje Vysočina; nejnižších hodnot dosáhly sociálně problematické, strukturálně postižené okresy severozápadních Čech a severní Moravy).

Přínosy tohoto článku spočívají ve snaze prohloubit a rozšířit dosavadní sociálně-geografické poznatky o měřitelnosti sociálního kapitálu a také věrohodným způsobem postihnout regionální diferenciaci tohoto fenoménu v co nejnižší měřítkové úrovni. Dále, v souladu se snahou o kumulaci dosaženého poznání v rámci předkládané disertační práce, byly výsledky vysoce relevantní pro výběr modelových území pro navazující výzkum (viz následující čtvrtý článek).

Co se týče citačního ohlasu byl tento článek s IF = 0,500 (rok 2012), po vyloučení autocitací, citován celkem 6krát (databáze WoS, 2.7.2013). Článek citovali:

- BALEJ, M., ANDĚL, J. (2011): Typology of the Districts in Czechia Based on Land Cover Structure. *Geografie*, 116, 2, s. 172–190.
- BERNARD, J. (2011): Endogenní rozvojové potenciály malých venkovských obcí – obtížné hledání a měření jejich vlivu. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47, 4, s. 745–775.
- BERNARD, J. (2012): Prostorové vzorce rozvinutosti venkovských obcí Česka. *Geografie*, 117, 1, s. 72–94.
- CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M., HAVLÍČEK, T. (2011): Venkov – žitý prostor: regionální diferenciaci percepce venkova představiteli venkovských obcí v Česku. *Geografie*, 116, 1, s. 23–45.
- CHROMÝ, P., SKÁLA, J. (2010): Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, 115, 2, s. 223–246.
- JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M., HAVLÍČEK, T., VODNRÁČKOVÁ, P. (2010): Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka. *Geografie*, 115, 2, s. 207–222.

Podle databáze *Scopus* (2.7.2013) byl článek, po vyloučení autocitací, citován celkem 8krát. Kromě výše uvedených autorů článek citovali:

- KUČEROVÁ, S. (2011): Education Towards Obtaining Various Forms of Capital. *AUC – Geographica*, 46, 1, s. 23–33.
- VÁNĚ, P. (2012): Lidský a sociální kapitál vnitřních periferií Česka: příklad tří mikroregionů Středočeského kraje. *Geografický časopis*, 64, 4, s. 357–381.

Článek dále citovali např.:

- MAJEROVÁ, V., KOSTELECKÝ, T., SÝKORA, L. a kol. (2011): Sociální kapitál a rozvoj regionu. Příklad Kraje Vysočina. Grada Publishing, a.s., Praha, 224 s.
- PERLÍN, R. (2010): Theoretical Approaches of Methods to Delimitate Rural and Urban Areas. *European Countryside*, 2, 4, s. 182–200.

Čtvrtý článek – „*Social Capital and Local Socio-economic Development: the case of Czech peripheries/Sociální kapitál a lokální socioekonomický rozvoj: příklad českých periferií*“ – vznikl opět ve spolupráci s V. Jančákem a také s konzultantem P. Chromým. Byl publikován v časopise Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie (online verze zveřejněna 8.10.2013). Jedná se o komparativní studii šesti modelových území reprezentujících dva odlišné typy periferních oblastí Česka (vnitřní a vnější periferie – např. Havlíček a kol. 2008; Musil, Müller 2008) zaměřenou na hodnocení úrovně sociálního kapitálu v modelových územích a úspěšnosti socioekonomického rozvoje těchto území. Článek využívá výsledků rozsáhlého dotazníkového šetření realizovaného v roce 2008 v rámci projektu GA ČR č. 403/07/0743 „Role lidského a sociálního kapitálu v procesu integrace periferií do regionálních struktur Česka v kontextu nové Evropy“ celkem ve čtrnácti modelových územích² (správní obvody obcí s pověřeným obecním úřadem), které, jak již bylo naznačeno, reprezentují odlišné typy polarizovaného prostoru Česka (blíže viz Jančák a kol. 2010).

Cíle článku byly dvojího typu. Zaprvé šlo o analýzu ukazatelů sociálního kapitálu a komparaci dvou odlišných typů periferních oblastí Česka – vnitřní periferie (Březnicko, Konicko, Žluticko) a vnější periferie (Bojkovicko, Osoblažsko a Vejprtsko), které navíc, na základě předchozích výzkumů (viz Pileček, Jančák 2010) vykazují odlišné podmínky pro rozvoj sociálního kapitálu. Tato analýza se v prvním kroku týkala zjištění závislostí (pomocí korelační analýzy) mezi ukazateli sociálního kapitálu (celkem devět), které byly konstruovány z vybraných odpovědí v rámci dotazníkového šetření a jejichž výběr byl pečlivě diskutován. Podobně jako v případě předchozího článku vycházela konceptualizace sociálního kapitálu z prací van Detha (2003, 2008) a dále také van Oorschota a kol. (2006). Co se týče dosažených zjištění, ukázalo se, že u individuálních dat byly hodnoty korelací poměrně vysoké a z hlediska vzájemných vztahů většiny ukazatelů sociálního kapitálu pozitivní, což podporuje základní zjištění, resp. předpoklady mnoha autorů v čele s R. Putnamem a kol. (1993).

V druhém kroku se pak analýza zaměřila na komparaci modelových území z pohledu definovaných ukazatelů sociálního kapitálu. Pomocí deskriptivních statistických metod bylo zjištěno, že v případě modelových území existují výrazné regionální rozdíly mezi kontinuálně osídlenými a vy(do)sídlenými oblastmi – Bojkovicko, Březnicko a Konicko vykazovaly mnohem vyšší hodnoty úrovně sociálního kapitálu v porovnání s Osoblažskem, Vejprtskem a Žlutickem. Došlo tak k ověření stanovené hypotézy, tj., že se modelová území liší v dichotomii kontinuálně osídlená versus dosídlená. Tato hypotéza byla taktéž opakovaně a úspěšně ověřována v rámci tematicky odlišných výzkumů (např. Bičík, Štěpánek 1994; Chromý a kol. 2009).

Stěžejní částí článku, která sledovala naplnění druhého stanoveného cíle, bylo sledování vztahu mezi ukazateli sociálního kapitálu a vybranými individuálními (personálními) demografickými a socioekonomickými charakteristikami respondentů, konkrétně dosaženého věku, úrovně vzdělání a ekonomické (ne)aktivity (de facto se jednalo o identifikační údaje respondentů z realizovaného dotazníkového šetření). Pro naplnění daného cíle bylo zvažováno několik odlišných metod, které bývají pro daný účel aplikovány (nejčastěji asi vícenásobná regrese – viz např. Blume, Sack 2008). Nakonec byl vybrán chí-kvadrát test, a to s ohledem na soubor kategoriálních dat. Výsledky výzkumu taktéž potvrdily stanovenou hypotézu, a sice to, že existuje významná souvislost mezi individuálními demografickými a socioekonomickými

² Jako člen řešitelského kolektivu výše uvedeného projektu jsem prováděl terénní výzkum ve dvou modelových územích, na Březnicku a Netolicku.

charakteristikami respondentů a ukazateli sociálního kapitálu, což je v souladu s předpoklady a známými zjištěními několika zahraničních autorů (např. Putnam 1995; Glaeser a kol. 2002; Iyer a kol. 2005).

K přínosům tohoto článku lze tedy podle mého názoru zařadit zejména skutečnost, že bylo diskutováno (včetně empirického doložení) v Česku dosud poměrně málo rozšířené téma týkající se vztahu sociálního kapitálu a socioekonomického rozvoje, resp. ostatních forem kapitálu (zejména lidského kapitálu).

Tento článek byl nedávno publikován v časopise s IF = 0,753 (rok 2012), citační ohlas proto zatím nelze určit, ale lze předpokládat, že se článek dočká odezvy vzhledem k tomu, že se jedná o aktuální téma z postkomunistického světa.

Poslední článek vyšel ve druhém čísle časopisu AUC – Geographica na konci roku 2011. Článek se jmenuje „*The Role of Human Capital of Representatives of Municipal Self-government Bodies in Development of Borderland Peripheries in Czechia: the case of Volarsko/Role lidského kapitálu představitelů obecních samospráv v rozvoji příhraničních periferií Česka: příklad Volarska*“. Jedná se o samostatnou případovou studii představitelů obecních samospráv (starostů a zastupitelů) sedmi obcí modelového území Volarska kombinující teoretické poznatky s poznatky vzešlými z realizace terénního šetření, které se uskutečnilo v roce 2006 ve formě kombinace řízeného/polostrukturovaného rozhovoru a dotazníkového šetření.

Cílem bylo zhodnotit potenciál lokálního rozvoje periferního příhraničního modelového území na základě analýzy vybraných charakteristik úrovně a kvality endogenních zdrojů – lidského kapitálu představitelů obecních samospráv dotčených obcí. Dalším cílem pak byla identifikace hlavních problémů rozvoje tohoto modelového (periferního a příhraničního) území.

Ukázalo se, že z pohledu vybraných charakteristik lidského kapitálu vykazovalo Volarsko jako celek spíše pozitivní hodnoty (úroveň dosaženého vzdělání, doba výkonu funkce, v případě starostů způsob výkonu funkce a ochota kandidovat v následujících komunálních volbách) a nižší „míru diferenciac“ (jednak mezi jednotlivými obcemi, jednak mezi starosty konkrétních obcí a zastupiteli těchto obcí). Z hlediska hodnocení práce a spolupráce představitelů obecních samospráv vykazovalo modelové území jako celek rovněž spíše pozitivní hodnoty (míra aktivity, charakter pracovních a mezilidských vztahů), avšak vyšší „míru diferenciac“ (zejména v případě posuzování práce starosty a zastupitelů). Provedené terénní empirické šetření dále potvrdilo, že starostové patří mezi klíčové osobnosti modelového území. Na jejich individuálních vlastnostech, schopnostech, dovednostech, zkušenostech, či zvolených strategiích chování částečně závisí charakter/úroveň lokálního rozvoje obcí a míra jejich perifernosti, čímž došlo k ověření Jančákovy teze (2001) o vlivu lidského faktoru na rozvoj periferních oblastí, resp. přítomnosti klíčových osobností, které jsou ochotny a schopny na rozvoji participovat, či jej dokonce iniciovat (viz Perlín 2000).

V otázce subjektivních názorů starostů a zastupitelů na hlavní rozvojové problémy došlo k velké míře shody jejich odpovědí. Představitelé obecních samospráv tak, nezávisle na sobě, potvrdili existenci jakéhosi společného „smýšlení“ o modelovém území jako celku, což by mohlo být pro jeho rozvoj do budoucna rozhodně přínosem. Obě „skupiny“ identifikovaly nedostatek finančních prostředků na prosazení priorit obecního úřadu a nedostatek pracovních příležitostí jako dva nejzávažnější problémy modelového území. Ve shodě s Chromým a Skálou (2010), kteří analyzovali vybrané kulturněgeografické aspekty rozvoje v typově shodném území, se ukázalo, že

modelové území vykazuje, ze subjektivního pohledu, atributy ekonomické periferie, i když aktuální, objektivní, čísla např. o vývoji míry nezaměstnanosti lze hodnotit spíše kladně. Starostové obcí dále velmi silně vnímali opodstatněný problém v podobě institucionálních bariér – zasahování hranic Národního parku či Chráněné krajinné oblasti Šumava na území obce. V tomto směru lze hovořit o konfliktu mezi významem ochrany přírody a krajiny na jedné straně a funkčním (komerčním) využitím krajiny jako potenciálu možného rozvoje území na straně druhé.

Kromě toho, že jsem v článku analyzoval vybrané charakteristiky úrovně a kvality lidského kapitálu představitelů obecních samospráv jako jednoho z možných faktorů rozvoje daného periferního území s možným podmiňujícím vlivem na tvorbu především přemostujícího sociálního kapitálu (bylo by nutné ověřit navazujícím výzkumem), snažil jsem se, poměrně neobvyklým způsobem, konfrontovat jejich názory na hlavní rozvojové problémy. Získané odpovědi by tak mohly představovat jistou implikaci pro koncipování podpůrných politik (regionálních/lokálních) nejen v dotčeném území, ale také v podobných typech území.

Co se týče citačního ohlasu nebyl tento článek, podle databází *WoS* a *Scopus*, dosud citován.

Závěr

Disertační práce představuje poměrně obsáhlý příspěvek k systematickému studiu polarizace prostoru, resp. periferních oblastí a jejich rozvoje, a to na území Česka. Sledovala naplnění celkem tří cílů.

V rovině obecných a metodologických východisek bylo cílem přispět do diskuse, resp. prohloubit dosavadní poznatky o teoreticko-metodologických východiscích výzkumu polarizace prostoru, resp. periferních oblastí. Na základě provedené rešerše domácí a především zahraniční literatury byly, kromě diskuse vývoje směrů výzkumu územních nerovností s důrazem na problematiku perifernosti (vysvětlení její existence) a zprostředkovaně jejich vlivu na výzkumnou činnost geografů, diskutovány základní pojmy používané při studiu periferních oblastí a také některá epistemologická omezení – možné metodologické problémy při hodnocení polarizace prostoru.

Je možné konstatovat, že při snahách objektivně definovat periferie je nutné brát v potaz mnohostrannou podmíněnost reality v geografickém pojetí (Pileček, Jančák 2011). Periferie jsou výsledkem nerovnoměrného vývoje společnosti v prostoru, kde se uplatňuje selektivní/kumulativní působení mechanismů a také omezené/opožděné působení hybných sil změn prostoru. Periferie je specifické území vyznačující se komplexem převážně negativních charakteristik. Jedná se o území nedostatečně integrované do, v daném prostoru a čase, dominujících struktur, procesů a systémů (Schmidt 1998).

V rámci provedené a jistě ne zcela úplné „revize“ existujících definic periferních oblastí lze konstatovat, že v definování převládá ekonomické hledisko, resp. hodnocení socioekonomické vyspělosti. Periferie jsou často chápány jako území ekonomicky málo rozvinutá nacházející se mimo vyspělé regiony a na těchto regionech závislá. Dalšími často zmiňovanými prvky jsou faktická odlehlost od center osídlení, a to nejen ve smyslu čistě geografickém, ale také ve smyslu sociálním. Důležitou roli také hraje možnost podílet se na politických rozhodnutích, kterou periferie buďto nemají, anebo mají ale jen velmi omezenou. V menší míře se pak zdůrazňují rozličné demografické a socioekonomické faktory/charakteristiky (typicky stárnutí a odliv obyvatelstva, nižší úroveň vzdělanosti nebo vysoká míra nezaměstnanosti).

Metodologickým problémům studia polarizace prostoru dominují tři propojená témata/problémy (řádovostně/měřítkové úrovně hodnocení, ukazatele a metody). První problém je v zásadě podmíněn cílem daného sledování, tzn., na které měřítkové úrovni se periferie vymezují. Výběrem relevantních ukazatelů je především myšlen výběr takových, které dostatečně indikují periferie (podstatu jejich problémů). Z provedených analýz (viz Pileček, Jančák 2011) vyplynulo, že použití homogenního souboru indikátorů perifernosti při vymezování periferií je spíše výjimečné. V rámci statistických hodnocení se převážně jedná o kombinace nejrůznějších „typů“ ukazatelů (polohových, demografických, sociálních, ekonomických, aj.), což je odrazem relativnosti pojmu perifernost a subjektivního vnímání jeho významu (viz Leimgruber 2000). Problém týkající se metod hodnocení polarizace prostoru pak v sobě v podstatě zahrnuje použití kvantitativních nebo kvalitativních forem výzkumu, příp. jejich kombinace.

Zejména v rovině metodologických východisek bylo druhým cílem disertační práce podchytit „měkké“ faktory regionálního rozvoje (v tomto případě sociální a lidský kapitál), jejichž objektivizace a eventuální kvantifikace je obtížná (Blažek 2012). To se týká i jejich územní

postižitelnosti. Snahou bylo odpovědět na otázku – jak je v geografii konceptualizován sociální a lidský kapitál a jaký je vztah mezi těmito kapitály? V případě sociálního kapitálu lze konstatovat, že sociální kapitál je pojem velmi široký, aplikovaný v mnoha různých kontextech. Z toho vyplývá i existence velkého množství definic, které jsou svým charakterem dosti různorodé, což souvisí i s existencí velké rozmanitosti možného obsahu a složek/forem sociálního kapitálu. Nicméně, provedené výzkumy (zejména Pileček 2010, ale i Pileček, Jančák 2010 a Pileček a kol. 2013) ukázaly, že je při definování kladen důraz na sociální sítě, důvěru a občanské normy a hodnoty. V návaznosti na stanovenou výzkumnou otázku je možné konstatovat, že pro účely geografického výzkumu nebývá sociální kapitál „speciálně“ konceptualizován (nevznikají nové definice), spíše se jedná o přebírání existujících konceptualizací z oblasti sociologických výzkumů. Toto byl i případ předkládané disertační práce, kdy jsem při koncipování jednotlivých výzkumů použil jednu z nejrozšířenějších definic, jejímž autorem je R. Putnam (Putnam a kol. 1993).

Naproti tomu definice lidského kapitálu je ve srovnání s definicí sociálního kapitálu jednoznačnější a jednodušší. Kromě kvantitativních (tradičních) charakteristik jako je např. úroveň vzdělanosti je nutné brát v potaz i charakteristiky kvalitativní (zkušenost, motivace, akceschopnost, způsob jednání, atd.) – blíže viz kapitola 2.2, nebo Pileček (2011).

Jedním ze zásadních problémů týkajících se zejména sociálního kapitálu je pak problematika jeho měření. Sociální kapitál je totiž těžko územně postižitelný a je obtížné zkoumat jeho regionální dimenzi. Tyto problémy odráží nepřeborné množství definic a forem sociálního kapitálu (Pileček, Jančák 2010), což vyústuje k používání velkého množství ukazatelů (indikátorů) v rámci nejrůznějších konceptualizací. Tyto analýzy jsou tak zatíženy vysokou nejednotností definic (Bernard 2011). Nicméně, pro empirické účely se podařilo sociální kapitál konceptualizovat za použití jak nepřímých (tzv. proxy) ukazatelů na bázi hodnocení sekundárních dat v měřítkové úrovni okresů (viz Pileček, Jančák 2010), tak analýzy primárních dat získaných z terénních šetření v měřítkové úrovni obcí (viz Pileček a kol. 2013).

K posuzování hodnocení vzájemného vztahu sociálního a lidského kapitálu je možné konstatovat, že oba koncepty charakterizuje vzájemná komplementarita a podmíněnost (Pileček, Jančák 2010), která může vést jak ve směru od sociálního kapitálu ke kapitálu lidskému nebo naopak. Z dosavadních výzkumů spíše vyplývá, že lidský kapitál podmiňuje tvorbu sociálního kapitálu. Vzájemný vztah mezi oběma koncepty byl empiricky ověřován v rámci studie Pileček a kol. 2013, kdy sice byla potvrzena pozitivní závislost mezi vybranými ukazateli sociálního kapitálu a úrovní dosaženého vzdělání respondentů (lidský kapitál), na základě použitých metod (chí-kvadrát test) však nebylo možné jednoznačně určit směr kauzality, resp. podmíněnosti.

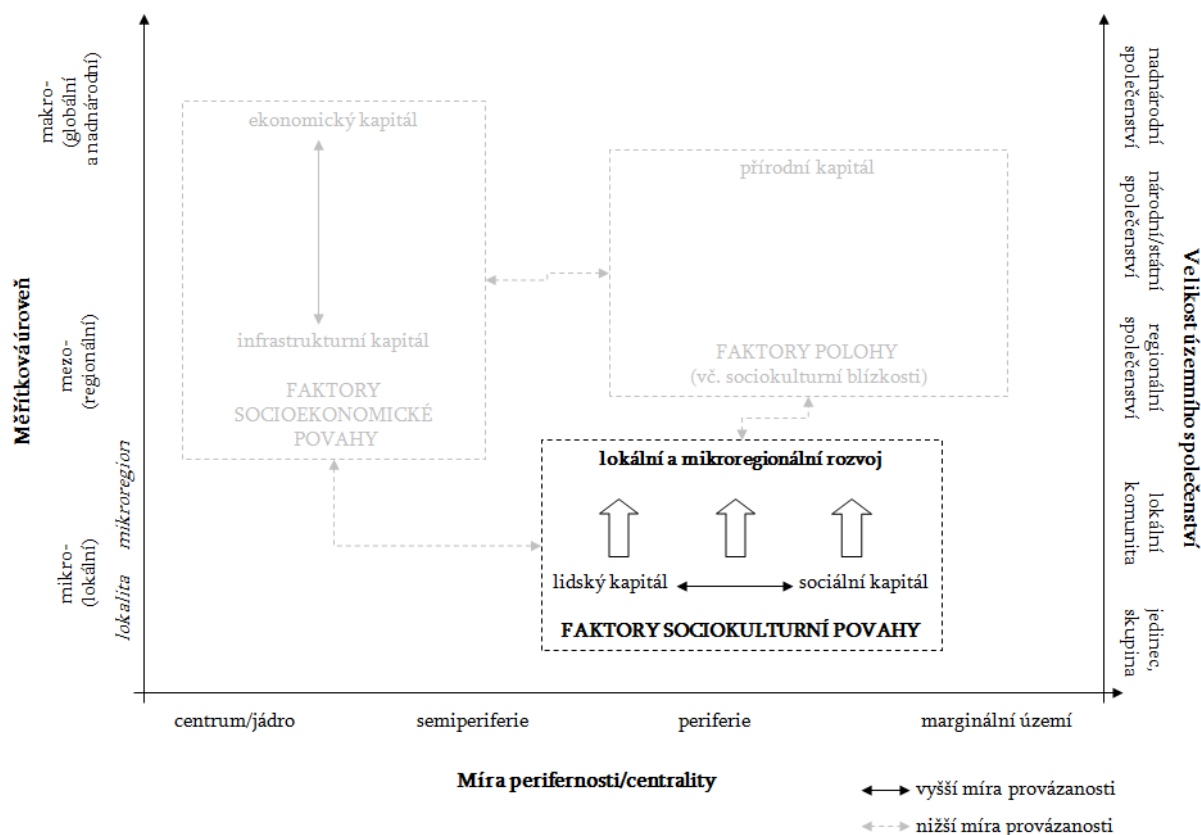
Třetím cílem disertační práce bylo pokusit se zhodnotit význam sociálního a lidského kapitálu v rozvoji periferních (a venkovských) oblastí Česka. Identifikovat a diskutovat roli „měkkých“ sociokulturních faktorů regionálního rozvoje na mikroregionální až lokální úrovni. Sledování mikroregionálního a lokálního prostředí (*milieu*) je velmi důležité, protože reakce (např. na proces globalizace) a trajektorie budoucího vývoje periferií v podmínkách nastavených působením obecných procesů, budou mj. záviset i na kvalitě vnitřního prostředí. Na základě dvou empirických ověření (Pileček 2011; Pileček a kol. 2013) bylo zjištěno, že sociální a lidský kapitál hraje poměrně významnou roli v rozvoji zkoumaných modelových území – v různých typech periferních oblastí. Úroveň lidského a sociálního kapitálu (různé schopnosti jednotlivých aktérů i skupin jedinců aktivně vytvářet sociální sítě a zapojovat se do již existujících) jsou tak významnými

prvky ovlivňujícími polarizaci prostoru, resp. míru perifernosti území (vyšší úroveň/kvalita/míra lidského a sociálního kapitálu snižuje míru perifernosti), a tedy i rozvojovou úspěšnost.

V tomto smyslu je možné zařadit do závěru disertační práce abstraktní model (viz *obr. 5*), kde jsou znázorněny podmiňující faktory regionálního rozvoje (geografické, socioekonomické a sociokulturní) – viz Hampl a kol. (2008); Blažek, Hampl (2009), resp. jednotlivé formy kapitálu (přírodní, ekonomický, infrastrukturní, lidský a sociální) – viz např. Bernard (2011); Evans, Syrett (2007); Svendsen, Sørensen (2007) nebo Triglia (2001). Prostor jejich možného působení/uplatňování ve vztahu k míře perifernosti/centrality, měřítkové úrovni sledování a velikosti územního společenství je ohraničen čárkovanou čarou³ indikující možný přesah i do sousedních „kategorií“ (viz jednotlivé osy abstraktního modelu). Na základě dosažených poznatků a i ve spojitosti se zjištěními dalších autorů se ukazuje, že sledované faktory sociokulturní povahy (sociální a lidský kapitál) se v rozvoji periferních oblastí nejvíce uplatňují na lokální úrovni – na úrovni lokalit a mikroregionů, resp. lokálních komunit. Nutné je zdůraznit vzájemnou provázanost těchto faktorů (šipka se spojitou čarou). Role sociálního a lidského kapitálu a obecně tzv. „měkkých“ faktorů by však neměla být přeceňována (Beugelsdijk, van Schaik 2005), úspěšnost rozvoje je také určována faktory vnější povahy – tzv. „tvrdými“ faktory (geografické a socioekonomické) či kapitály (přírodní, ekonomický, infrastrukturní). V souvislosti s rizikem možného dichotomického chápání role těchto „tvrdých“ a „měkkých“ faktorů (Blažek 2012) je v daném modelu znázorněna (šipky s čárkovanou čarou) vzájemná provázanost, resp. podmíněnost jednotlivých faktorů a zejména kapitálů tak, jak je to zdůrazňováno v řadě studií (např. Bernard 2011; Evans, Syrett 2007; Triglia 2001). Lze se však domnívat, že míra této provázanosti je nižší než v případě jednotlivých faktorů, resp. kapitálů, které je reprezentují (viz vzájemný vztah sociálního a lidského kapitálu).

³ U faktorů polohy a socioekonomických faktorů je prostor jejich možného působení spíše intuitivně předpokládán (a může být diskutabilní); v případě sociokulturních faktorů se však de facto jedná o pokus o zobecnění výsledků disertační práce.

Obr. 5: Abstraktní model možného působení faktorů regionálního rozvoje/jednotlivých forem kapitálu v závislosti na míře perifernosti/centrality, měřítkové úrovni sledování a velikosti územního společenství



Zdroj: vlastní zpracování.

V aplikační rovině je, nejen na základě zjištění disertační práce, možné formulovat určitá doporučení pro decizní sféru.

V návaznosti na chápání periferií jako oblastí vyznačujících se komplexem negativních charakteristik, je možné konstatovat, že nová Strategie regionálního rozvoje ČR 2014–2020 toto chápání částečně „následuje“. Definuje totiž periferní území jako „...území geograficky odlehlá a dlouhodobě se potýkající s kumulací problémů (např. příhraniční oblasti, horské oblasti, vnitřní periferie nebo území se specifickými problémy). Jedná se o území, ve kterých se kumulují negativní charakteristiky, které spočívají například v nedostatečné vybavenosti území, v často velmi špatné dopravní dostupnosti či vysoké nezaměstnanosti. Hlavním znakem pro tato území je většinová vyjíždka místních obyvatel za prací a do škol mimo tato území a nezřídka i pokračující vylidňování“ (SRR ČR 2014–2020, s. 56). Toto se týká i vymezení státem podporovaných regionů, konkrétně hospodářsky slabých regionů, kdy se jejich vymezení na bázi správních jednotek (obvodů obcí s rozšířenou působností – ORP) opírá o širší spektrum ukazatelů (odhad výkonnosti ekonomiky – HDP, míra nezaměstnanosti, zadluženost ORP/obyv., dávky v hmotné nouzi, saldo migrace na 1 000 obyvatel). V souvislosti s dopady hospodářské krize (viz např. Pileček, Červený 2010; Pileček, Müller 2010; Pileček a kol. 2011a,b) pak bylo pro vymezení problémových regionů (v tomto případě na bázi jednotek okresů) diskutováno použití i „nových“ ukazatelů (insolvence/úpadky ekonomických subjektů – Pileček a kol. 2011b) a byla nastíněna některá doporučení týkající se koncipování politiky na „vyrovnání“ rozdílů/regionální politiky

(intenzivnější regionalizace regionální politiky – potřeba sledování některých ukazatelů na měřítkově nižší úrovni; zřehlednění územní statistiky – v Česku existuje nezanedbatelný počet obcí, které se nacházejí ve správním obvodu ORP spadajícím do jiného okresu než je sledovaná obec; častější revize vládního usnesení o regionech se soustředěnou podporou státu; přezkoumávání účinnosti/efektivity vynakládaných veřejných prostředků) – blíže viz Pileček a kol. (2011a).

Z hlediska podpory mobilizace a tvorby lidského a sociálního kapitálu je potřeba neustále zdůrazňovat význam programů typu Leader pro rozvoj venkovských oblastí, resp. zakládání MAS, kdy se klade důraz na podporu inovativní lokální iniciativy/aktivity a vytváření sociálních sítí, partnerství mezi nejrůznějšími aktéry/subjekty (nejen v lokalitě, resp. mikroregionu, ale i ve smyslu hierarchickém – k aktérům v hierarchicky vyšších úrovních). Tyto vnitřní podmínky rozvoje lze měnit i s využitím spolupráce s vnějšími subjekty (nastavením rámcových podmínek shora). Podle Chromého a kol. (2011) se pak vnější a cíleně selektivní (např. pro jednotlivé typy venkova – Perlín a kol. 2010) a přitom smysluplná podpora (volených reprezentantů, institucí/organizací nebo i jednotlivců), kteří jsou ochotni participovat na společenském životě obcí/mikroregionů a jsou ochotni a schopni vstupovat do sítí spolupráce, stává jedním z nejdůležitějších nástrojů formování venkova ve smyslu žitého prostoru.

Pro budoucí programové období (2014–2020) se dokonce v některých dokumentech navrhuje (viz Národní strategický plán LEADER 2014+), aby se metoda Leader stala součástí všech budoucích operačních programů, které budou realizovat své cíle ve venkovském prostoru a aby MAS tyto programy začlenily jako nedílnou součást své implementační struktury. Navíc lze očekávat nárůst významu tzv. integrovaných přístupů (místní rozvoj vedený komunitami pro venkovské, periferní a příhraniční oblasti – integrované strategie rozvoje území MAS) – <http://strategie2020.cz/2014plus/>.

Závěrem disertační práce se ještě pokusme stručně nastínit možné směry dalšího výzkumu rozvoje periferních oblastí Česka a geografického výzkumu zejména sociálního kapitálu.

Z teoretického hlediska dominují současným výzkumům rozvoje periferií institucionální teorie regionálního rozvoje (zejména pak přístupy nové regionální či kulturní geografie), které je, i přes některé relevantní kritické reakce (Hadjimichalis 2006), nutné dále rozvíjet ve smyslu hodnocení role tzv. „měkkých“ faktorů regionálního rozvoje. Do budoucích výzkumů polarizace prostoru, resp. periferních oblastí a jejich rozvoje je proto potřeba zahrnout i další teorie a koncepty vycházející taktéž z institucionálních teorií – např. trojitá šroubovice (*triple helix*; viz např. Jauhiainen, Suorsa 2008) nebo institucionální hustota a *networking* (viz např. Virkkala 2007). Dále by se také mohlo jednat o, poměrně nový, koncept resilience (odolnosti/pružnosti) – Dawley a kol. (2010); Wilson (2010).

Geografický výzkum sociálního kapitálu čelí mnoha výzvám, které jsem se pokusil podrobně nastínit v kapitole 3.2 včetně uvedení možných důvodů, proč se uvedená témata v Česku zatím nepodařilo hlouběji diskutovat. Tato a další témata zahrnují:

- měření sociálního kapitálu a hodnocení jeho prostorové dimenze – statická i vývojová hodnocení regionální diferenciace (změny kvality/úrovně, historické podmíněnosti)
- hlubší poznání významu a fungování odlišných forem sociálního kapitálu a jejich vzájemných vztahů

- hlubší poznání utváření sociálního kapitálu v konkrétních „malých“ územích, a to i ve smyslu posilování vnějších vazeb (horizontálních i hierarchických)
- sledování významu dalších faktorů rozvoje (ostatních forem kapitálu – zejména lidského, jejich vzájemného vztahu, podmíněnosti)
- empirické dokládání vztahu mezi sociálním a lidským kapitálem a socioekonomickým rozvojem a kvalitou sociokulturního prostředí (existence územních komunit, bariéry ve smyslu patriotismu → dichotomie „my“ vs. „oni“)
- výzkum negativních forem sociálního kapitálu, které skýtají témata jako jsou „mafianství“/„kmotrovství“, klientelismus apod. (konkurence vs. kooperace územních komunit)
- hlubší rozbor diferenciací vnitřních podmínek úrovně/kvality sociálního a lidského kapitálu v typově odlišných oblastech
- hodnocení vlivu proměn vnějších rámců – podmínek pro tvorbu sociálního a lidského kapitálu (regionální politika, kurikulární reforma, aj.) a jejich dopadu na změny v typově odlišných oblastech
- mezinárodní komparaci (viz problematika vy/dosídlených vs. kontinuálně osídlených území např. v Polsku – Janc 2006).

Seznam použité literatury

- AKÇOMAK, I. S. (2011): Social Capital of Social Capital Researchers. *Review of Economics and Institutions*, 2, 2, s. 1–28.
- AMIN, A., THRIFT, N. eds. (1994): *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*. Oxford University Press, Oxford, 268 s.
- AMIN, A., THRIFT, N. (1994): Living in the Global. In: AMIN, A., THRIFT, N. (eds.): *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*. Oxford University Press, Oxford, s. 1–22.
- ANDREOLI, M. (1994): Development and Marginalization in Liguria Region. In: CHANG - YI (ed.): *Marginality and Development Issues in Marginal Regions*. Proceedings of Study Group on Development Issues in Marginal Regions, IGU, Taipei, s. 41–61.
- BAŃSKI, J. (2009): Rural Areas of Economic Success in Poland – diagnosis and conditioning. In: BAŃSKI, J., KULIKOWSKI, R., KOWALSKI, M., ZGLIŃSKI, W. (eds.): *Socio-economic Disparities and the Role of Local Development*. Polish Geographical Society, IGiPZ PAN, Warsaw, s. 69–88.
- BAŃSKI, J., KULIKOWSKI, R., KOWALSKI, M., ZGLIŃSKI, W. eds. (2009): *Socio-economic Disparities and the Role of Local Development*. Polish Geographical Society, IGiPZ PAN, Warsaw, 183 s.
- BATHELT, H., MALMBERG, A., MASKELL, P. (2004): Clusters and Knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, 28, 1, s. 31–56.
- BECKER, G. S. (1964): *Human Capital*. Columbia University Press for the National Bureau of Economic Research, New York, 187 s.
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. (1999): *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologizaci vědění*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 214 s.
- BERNARD, J. ed. (2010): Endogenní rozvojové potenciály malých obcí a místní samospráva. *Sociologické studie/Sociological Studies*, 10:01, 138 s.
- BERNARD, J. (2011): Endogenní rozvojové potenciály malých venkovských obcí – obtížné hledání a měření jejich vlivu. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47, 4, s. 745–775.
- BEUGELSDIJK, S., VAN SCHAIK, T. (2005): Differences in Social Capital between 54 Western European Regions. *Regional Studies*, 39, 8, s. 1053–1064.
- BIČÍK, I., ŠTĚPÁNEK, V. (1994): Post-War Changes of the Land-use Structure in Bohemia and Moravia: case study Sudetenland. *GeoJournal*, 32, 3, s. 253–259.
- BLAŽEK, J. (1993): Regionální vývoj a regionální politika: hlavní přístupy v zemích západní Evropy. In: SÝKORA, L. (ed.): *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha, s. 120–146.
- BLAŽEK, J. (1996): Meziregionální rozdíly v ČR v transformačním období. *Geografie*, 101, 4, s. 265–277.
- BLAŽEK, J. (2012): Regionální inovační systémy a globální produkční sítě: dvojí optika na zdroje konkurenceschopnosti v současném světě? *Geografie*, 117, 2, s. 209–233.
- BLAŽEK, J., CSANK, P. (2007): Nová fáze regionálního rozvoje v ČR? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 43, 5, s. 945–965.
- BLAŽEK, J., HAMPL, M. (2009): Types and Systems of Actors in Regional Development: their function and regulatory potential. *European Spatial Research and Policy*, 16, 1, s. 75–92.

- BLAŽEK, J., NETRDOVÁ, P. (2009): Can Development Axes Be Identified by Socio-economic Variables? The case of Czechia. *Geografie*, 114, 4, s. 245–262.
- BLAŽEK, J., NETRDOVÁ, P. (2012): Aktuální tendence lokální diferenciacce vybraných socioekonomických jevů v Česku: směřuje vývoj k větší mozaikovosti prostorového uspořádání? *Geografie*, 117, 3, s. 266–288.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*. UK v Praze, Karolinum, Praha, 211 s.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011): *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. UK v Praze, Karolinum, Praha, 342 s.
- BLUME, L., SACK, D. (2008): Patterns of Social Capital in West German Regions. *European Urban and Regional Studies*, 15, 3, s. 229–248.
- BOURDIEU, P. (1986): The Forms of Capital. In: RICHARDSON, J. G.: *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood Press, New York, s. 46–58.
- BRINK, T., SVENDSEN, G. L. H. (2013): Social Capital or Waste of Time? Social Networks, Social Capital and ‘Unconventional Alliances’ among Danish Rural Entrepreneurs. *Business and Management Research*, 2, 1, s. 55–68.
- BRYDEN, J., MUNRO, G. (2000): New Approaches to Economic Development in Peripheral Rural Regions. *Scottish Geographical Journal*, 116, 2, s. 111–124.
- BUCHENRIEDER, G., MÖLLERS, J., HAPPE, K., DAVIDOVA, S., FREDRIKSON, L., BALEY, A., GORTON, M., KANCS, D. A., SWINNEN, J., VRANKEN, L., HUBBARD, C., WARD, N., JUVANCIC, L., MILCZAREK, D., MISHEV, P. (2007): *Conceptual Framework for Analysing Structural Change in Agricultural and Rural Livelihoods*. IAMO Discussion Paper, 113. Dostupné z: <http://www.IAMO.de/dok/dp113.pdf> (9.7.2013).
- CALLOIS, J. M., ANGEON, V. (2004): On the Role of Social Capital on Local Economic Development: an econometric investigation on rural employment areas in France. Dostupné z: <http://www.docstoc.com/docs/2299686/We-start-with-a-brief-explanation-of-SC> (13.7.2013).
- CALLOIS, J. M., AUBERT, F. (2007): Towards Indicators of Social Capital for Regional Development Issues: the case of French rural areas. *Regional Studies*, 41, 6, s. 809–821.
- CASTIGLIONE, D., VAN DETH, J. W., WOLLEB, G. (2008): *The Handbook of Social Capital*. Oxford University Press, Oxford, 744 s.
- CIHELKOVÁ, E. a kol. (2007): *Nový regionalismus: teorie a případová studie (Evropská unie)*. C.H. Beck, Praha, 361 s.
- COLEMAN, J. (1988): Social Capital and the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94 Supplement, s. 52–120.
- COPUS, A. K. (2001): From Core-periphery to Polycentric Development: concepts of spatial and aspatial peripherality. *European Planning Studies*, 9, 4, s. 539–552.
- CÔTÉ, S. (2001): The Contribution of Human and Social Capital. *Canadian Journal of Policy Research*, 2, 1, s. 29–36.
- CULLEN, B. T., PRETES, M. (2000): The Meaning of Marginality: interpretations and perceptions in social science. *The Social Science Journal*, 37, 2, s. 215–229.
- ČERMÁK, L. (2005): Hodnocení vztahu dopravní dostupnosti a exponovanosti území. In: NOVOTNÁ, M. (ed.): *Problémy periferních oblastí*. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha, s. 44–52.

- DAWLEY, S., PIKE, A., TOMANEY, J. (2010) Towards the Resilient region?: policy activism and peripheral region development. SERC Discussion Paper, 53. Dostupné z: <http://eprints.lse.ac.uk/33523/1/sercdp0053.pdf> (29.7.2013).
- DE NORONHA VAZ, T., MORGAN, E. J., NIJKAMP, P. eds. (2006): The New European Rurality: strategies for small firms. Ashgate, Aldershot, 312 s.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2007): Systemic Geographical Approach, Methodological Plurality, Uncertainties and Risks. In: DOSTÁL, P., LANGHAMMER, J. (ed.): Modelling Natural Environment and Society. Geographical Systems and Risks Processes. P3K, Praha, s. 29–44.
- DOSTÁL, P., LANGHAMMER, J. ed. (2007): Modelling Natural Environment and Society. Geographical Systems and Risks Processes. P3K, Praha, 284 s.
- DRÁPELA, E. (2010): Marginální oblasti na území ČR a jejich vývoj v prostoru a čase. Disertační práce, Masarykova Univerzita, PŘF, Brno, 221 s.
- DŽUPINOVÁ, E., HALÁS, M., HORŇÁK, M., HURBÁNEK, P., KÁČEROVÁ, M., MICHNIAK, D., ONDROŠ, S., ROCHOVSKÁ, A. (2008): Perifernost a priestorová polarizácia na území Slovenska. Geo-grafika, Bratislava, 186 s.
- EVANS, M., SYRETT, S. (2007): Generating Social Capital?: the social economy and local economic development. European Urban and Regional Studies, 14, 1, s. 55–74.
- FIELD, J. (2003): Social Capital. Routledge, London, 165 s.
- FLORIDA, R. (2003): Cities and the Creative Class. City & Community 2, 1, s. 3–19.
- FRIEDMANN, J. (1966/1972): A General Theory of Polarized Development. In: HANSEN, N. M. (ed.): Growth Centres in Regional Economic Development. Free Press, New York, (reprint) s. 82–107.
- FUKUYAMA, F. (1995): Trust: the social virtuos and the creation of prosperity. Free Press, New York, 458 s.
- GALDEANO-GÓMEZ, E., AZNAR-SÁNCHEZ, J. A., PÉREZ-MESA, J. C. (2010): The Complexity of Theories on Rural Development in Europe: an analysis of the paradigmatic case of Almería (southe-east Spain). Sociologia Ruralis, 51, 1, s. 54–78.
- GLAESER, E. L., LAIBSON, D., SACERDOTE, B. (2002): An Economic Approach to Social Capital. The Economic Journal, 112, 483, s. F437–F458.
- GRANOVETTER, M. (1973): The Strength of Weak Ties. American Journal of Sociology, 78, s. 1360–1380.
- GRANOVETTER, M. (1985): Economic Action and Social Structure: the problem of embeddedness. American Journal of Sociology, 91, s. 481–510.
- HADJIMICHALIS, C. (2006): Non-Economic Factors in Economic Geography and in 'New Regionalism': a sympathetic critique. International Journal of Urban and Regional Research, 30, 3, s. 690–704.
- HALÁS, M. (2008): Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 44, 2, s. 349–369.
- HALPERN, D. (2005): Social Capital. Polity press, Cambridge, 388 s.
- HAMPL, M. (2000): Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciace. Geografie, 105, 3, s. 241–254.
- HAMPL, M. (2001): Geografie transformace v České republice: celkové zhodnocení. In: HAMPL, M. a kol. (2001): Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, s. 27–41.

- HAMPL, M. (2002): Regionální organizace společnosti: principy a problémy studia. *Geografie*, 107, 4, s. 333–348.
- HAMPL, M. (2003): Diferenciace a zvraty regionálního vývoje Karlovarska: unikátní případ nebo obecný vzor? *Geografie*, 108, 3, s. 173–190.
- HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, 147 s.
- HAMPL, M. (2006): Sociální geografie: proměny tematické orientace i přetrvávání výchozích problémů studia. *Geografie*, 111, 4, s. 382–400.
- HAMPL, M. (2007): Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 43, 5, s. 889–910.
- HAMPL, M. (2010): Regionální diferenciace společnosti: obecné typy vývojových procesů. *Geografie*, 115, 1, s. 1–20.
- HAMPL, M. (2012): Hierarchické organizace v realitě: pojetí, poznávací a praktický smysl studia. *Geografie*, 117, 3, s. 253–265.
- HAMPL, M., BLAŽEK, J., ŽÍŽALOVÁ, P. (2008): Faktory-mechanismy-procesy v regionálním vývoji: aplikace konceptu kritického realismu. *Ekonomický časopis*, 56, 7, s. 696–711.
- HAMPL, M., DOSTÁL, P., DRBOHLAV, D. (2007): Social and Cultural Geography in the Czech Republic: under pressures of globalization and post-totalitarian transformation. *Social & Cultural Geography*, 8, 3, s. 475–493.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÚHNL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. UK v Praze, Praha, 255 s.
- HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. *DemoArt*, Praha, 395 s.
- HAMPL, M. a kol. (2001): Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, 328 s.
- HÁNA, D., MACEŠKOVÁ, M. (2010): Poslanecké dotace v kontextu implikací pro regionální rozvoj. *Ekonomie a Management*, 3, s. 16–25.
- HANSEN, N. M. ed. (1966/1972): *Growth Centres in Regional Economic Development*. Free Press, New York, (reprint) 298 s.
- HAVLÍČEK, T. (2007): Regionální diferenciace lidského a sociálního kapitálu ve venkovských periferních oblastech Česka. In: *Agrární perspektivy XVI. Evropské trendy v rozvoji zemědělství a venkova*. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference, ČZU, Praha, s. 861–871.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P. (2001): Příspěvek k teorii polarizovaného vývoje území se zaměřením na periferní oblasti. *Geografie*, 106, 1, s. 1–11.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2005): Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: NOVOTNÁ, M. (ed.): *Problémy periferních oblastí*. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, s. 6–24.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2008): Innere und äußere Peripherie am Beispiel Tschechiens. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft* 150, 299–316.
- HOLT, L. (2008): Embodied Social Capital and Geographic Perspectives: performing the habitus. *Progres in Human Geography*, 32, 2, s. 227–246.
- HOLUBEC, S. (2009): Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie. Sociologické nakladatelství (SLON), Praha, 207 s.

- HUBER, F. (2009): Social Capital of Economic Clusters: towards a network-based conception of social resources. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100, 2, s. 160–170.
- HUSÁK, J. (2012): Synergy of Human and Social Capital in Rural Development – Czech and German Cases. *European Countryside*, 4, 4, s. 240–250.
- CHANG - YI ed. (1994): Marginality and Development Issues in Marginal Regions. *Proceedings of Study Group on Development Issues in Marginal Regions*, IGU, Taipei, 308 s.
- CHROMÝ, P. (1999): Kam patříš Jemnicko? *Geografické rozhledy*, 9, 2, s. 38–39.
- CHROMÝ, P., JANČÁK, V. (2005): Periferní oblasti Česka jako jeden z pólů polarizovaného prostoru. *Životné prostredie*, 39, 2, s. 106–108.
- CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M., HAVLÍČEK, T. (2011): Venkov – žitý prostor: regionální diference percepcie venkova představiteli venkovských obcí v Česku. *Geografie*, 116, 1, s. 23–45.
- CHROMÝ, P., JANČÁK, V., WINKLEROVÁ, J. (2003): Land Use Changes in the Peripheral Regions of Czechia. *AUC – Geographica*, 38, 1, s. 95–103.
- CHROMÝ, P., JANŮ, H. (2003): Regional identity, Activation of Territorial Communities and the Potential of the Development of Peripheral Regions. *AUC – Geographica*, 38, 1, s. 105–117.
- CHROMÝ, P., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2009): Regional Identity, Contemporary and Historical Regions and the Issue of Relict Borders: the case of Czechia. *Regions and Regionalism*, 9, 2, s. 9–19.
- CHROMÝ, P., SKÁLA, J. (2010): Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, 115, 2, s. 223–246.
- ILLNER, M. (1989): Výběr uzemí s příznivými podmínkami z hlediska sociálního. *Terplan*, A 12-521-806/03-E1, Praha, s. L1–L27.
- IYER, S., KITSON, M., TOH, B. (2005): Social Capital, Economic Growth and Regional Development. *Regional Studies*, 39, 8, s. 1015–1040.
- JANČ, K. (2006): Human and Social Capital in Poland – spatial diversity and relations. *EUROPA XXI*, 14, s. 39–55.
- JANČÁK, V. (2001): Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni. *Geografie*, 106, 1, s. 26–35.
- JANČÁK, V. a kol. (1998–1999): Perspektivy vývoje periferních oblastí ČR. Grantový projekt GA UK č. 12-980-126/98/M. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha.
- JANČÁK, V. a kol. (2002–2003): Geografický výzkum periferních oblastí Česka v transformačním období: aplikace v tercierním vzdělávání. Grantový projekt GA UK č. 205/2002/B-GEO/PrF. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha.
- JANČÁK, V. a kol. (2003–2005): Periferní oblasti Česka jako součást polarizace prostoru v souvislostech evropské integrace. Grantový projekt GA ČR č. 403/03/1369. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha.
- JANČÁK, V. a kol. (2007–2009): Role lidského a sociálního kapitálu v procesu integrace periferií do regionálních struktur Česka v kontextu nové Evropy. Grantový projekt GA ČR č. 403/07/0743. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha.
- JANČÁK a kol. (2011–2014): Mechanismy selektivního vývoje periferií v Česku a Rakousku v post-industriálním období. Grantový projekt GA ČR č. 404/11/1962. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha.

- JANČÁK, V., HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M. (2008): Regional Differentiation of Selected Conditions for the Development of Human and Social Capital in Czechia. *Geografie* 113, 3, s. 269–284.
- JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M., HAVLÍČEK, T., VODNRAČKOVÁ, P. (2010): Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka. *Geografie*, 115, 2, s. 207–222.
- JAUHIAINEN, J. S., SUORSA, K. (2008): Triple Helix in the Periphery: the case of Multipolis in Northern Finland. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 1, 2, pp. 285–301.
- JERÁBEK, M. (2005): Subjektivní vnímání území mezi Kozákovem a Troskami. In: NOVOTNÁ, M. (ed.): *Problémy periferních oblastí. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha*, s. 109–117
- JERÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. a kol. (2004): České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?. *Academia, Praha*, 297 s.
- JUSSILA, H., LEIMGRUBER, W., MAJORAL, R. eds. (1998): *Perceptions of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space. Ashgate, Aldershot*, 299 s.
- KAMENÍČEK, J. (2012): *Lidský kapitál. Bohatství dřímá v nás. Karolinum, Praha*, 232 s.
- KARAMEYOU, P., APOSTOLOPOULOS, C. (2010): The Causal Nexus between Social Capital and Local Development in Mountain Rural Greece. *International Journal of Social Inquiry*, 3, 1, s. 29–66.
- KELLER, J. (2009): *Nejistota a důvěra aneb K čemu je modernitě dobrá tradice. Slon, Praha*, 173 s.
- KOSTELECKÝ, T., PATOČKOVÁ, V., VOBECKÁ, J. (2007): Kraje v České republice – existují souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 43, 5, s. 911–943.
- KOSTIĆ, M. (2004): *Vnitřní periferie v Česku: příklad střeodočesko-jihočeského pomezí. Diplomová práce, UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha*, 112 s. + příl.
- KOURLIOUROS, E., KORRES, G., MARMARAS, M., TSOBANOGLOU, G. (2006): Peripheral Regions in Duress: planning deficiencies and counter-social capital impediments of local development in rural Greek areas. Dostupné z: <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa06/papers/28.pdf> (9.7.2013).
- KOWALCZYK, A. ed. (2003): *Theoretical and Methodological Aspects of Geographical Space at the Turn of Century. Warsaw University, Faculty of Geography and Regional Studies, Warsaw*, 399 s.
- KUBEŠ, J. ed. (2000): *Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR. JU v Českých Budějovicích, České Budějovice*, 164 s.
- KUBEŠ, J., KRAFT, S. (2011): Periferní oblasti jižních Čech a jejich sociálně populační stabilita. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47, 4, s. 805–829.
- KUČEROVÁ, S. (2011): Education Towards Obtaining Various Forms of Capital. *AUC – Geographica*, 46, 1, s. 23–33.
- KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2009): Vztah periferality a vzdělávání: lze definovat periferní oblasti na základě vývoje základních škol? *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 53, s. 59–73.
- KULDOVÁ, S. (2005): Podbořansko – „nová“ či „klasická“ periferie? In: NOVOTNÁ, M. (ed.): *Problémy periferních oblastí. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha*, s. 100–108.

- LABRIANIDIS, L. (2006): Human Capital as the Critical Factor for the Development of Europe 's Rural Peripheral Areas. In: DE NORONHA VAZ, T., MORGAN, E. J., NIJKAMP, P. (eds.): The New European Rurality: strategies for small firms. Ashgate, Aldershot, s. 41–60.
- LEHTO, E., OKSA, J. (2003): Local Development and Social Capital: the case of Sotkamo. Dostupné z: <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/497.pdf> (8.7.2013).
- LEIMGRUBER, W. (1994): Marginality and Marginal Regions: problems of definition. In: CHANG - YI (ed.): Marginality and Development Issues in Marginal Regions. Proceedings of Study Group on Development Issues in Marginal Regions, IGU, Taipei, s. 1–18.
- LEIMGRUBER, W. (2000): Land Use and Abuse: on the ecological and spiritual marginalization of land. In: MAJORAL, R., JUSSILA, H., DELGADO-CRAVIDÃO, F. (eds.): Environment and Marginality in Geographical Space. Issues of Land Use, Territorial Marginalization and Development in the New Millennium. Ashgate, Aldershot, s. 7–24.
- LEIMGRUBER, W. (2004): Between Global and Local. Marginality and Marginal Regions in the Context of Globalization and Deregulation. Ashgate, Aldershot, 321 s.
- LOWE, P., MURDOCH, J., MARSDEN, T., MUNTUN, R., FLYNN, A. (1993): Regulating the New Rural Spaces: the uneven development of land. *Journal of Rural Studies*, 9, 3, s. 205–223.
- LUNDEVALL, B. A., JOHNSON, B. (1994): The Learning Economy. *Journal of Industry Studies*, 1, 2, s. 23–42.
- MACEŠKOVÁ, M., OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J. (2009): Sociálně prostorová diference v České republice: implikace pro veřejnou (regionální) politiku. *Ekonomický časopis*, 57, 7, s. 700–715.
- MÄGER, M., KIILI, J. (2006): Conventional and Aspatial Peripherality: the case of Setomaa. Dostupné z: http://www-1.mtk.ut.ee/varsa/2006/3_regionaalpoliitika/mager_kiili.pdf (8.7.2013).
- MAJEROVÁ, V., KOSTELECKÝ, T., MATOUŠEK, R., SÝKORA, L., VAJDOVÁ, Z. (2011): Sociální kapitál v Kraji Vysočina. In: MAJEROVÁ, V., KOSTELECKÝ, T., SÝKORA, L. a kol. (2011): Sociální kapitál a rozvoj regionu. Příklad Kraje Vysočina. Grada Publishing, a.s., Praha, s. 199–210.
- MAJEROVÁ, V., KOSTELECKÝ, T., SÝKORA, L. a kol. (2011): Sociální kapitál a rozvoj regionu. Příklad Kraje Vysočina. Grada Publishing, a.s., Praha, 224 s.
- MAJORAL, R., JUSSILA, H., DELGADO-CRAVIDÃO, F. eds. (2000): Environment and Marginality in Geographical Space. Issues of Land Use, Territorial Marginalization and Development in the New Millennium. Ashgate, Aldershot, 289 s.
- MALECKI, E. J. (2012): Regional Social Capital: why it matters. *Regional Studies*, 46, 8, s. 1023–1039.
- MARADA, M. (2001): Vymezení periferních oblastí Česka a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy. *Geografie*, 106, 1, s. 12–25.
- MARADA, M. (2003): Delimitation of Peripheral Regions and Studies of their Attributes with Help of Statistic Analysis. In: KOWALCZYK, A. (ed.): Theoretical and Methodological Aspects of Geographical Space at the Turn of Century. Warsaw University, Faculty of Geography and Regional Studies, Warsaw, s. 388–396.

- MARADA, M., CHROMÝ, P. (1999): Contribution to Studies on Peripheral Regions of Czechia. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica Supplementum*, 2/I, s. 241–255.
- MASKELL, P., MALMBERG, A. (1999): Localised Learning and Industrial Competitiveness. *Cambridge Journal of Economics*, 23, 2, s. 167–185.
- MOHAN, G., MOHAN, J. (2002): Placing Social Capital. *Progress in Human Geography*, 26, 2, s. 191–210.
- MÜHLINGHAUS, S., WÄLTJY, S. (2001): Endogenous Development in Swiss Mountain Communities: local initiatives in Urnäsch and Schamserberg. *Mountain Research and Development*, 21, 2, s. 236–242.
- MURDOCH, J. (2000): Networks – a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies*, 16, 4, s. 407–419.
- MURRAY, M., DUNN, L. (1995): Capacity Building for Rural Development in the United States. *Journal of Rural Studies*, 11, 1, s. 89–97.
- MUSIL, J. (1988): Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. *Územní plánování a urbanismus*, 15, 2, s. 67–72.
- MUSIL, J. ed. (2004): Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii. UK v Praze, FSV, CESES, Praha, 82 s.
- MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008): Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 44, 2, s. 321–348.
- NARDONE, G., SISTO, R., LOPOLITO, A. (2010): Social Capital in the LEADER Initiative: a methodological approach. *Journal of Rural Studies*, 26, 1, s. 63–72.
- NARED, J. (2002): Developmental Aspects of Slovene Rural and Border Regions. *Subnational Statistical Capacity Building, Needs Assessment Report*, University of Ljubljana, Faculty of Economics, Ljubljana, 12 s.
- NAUGHTON, L. (2013): Geographical Narratives of Social Capital: telling different stories about the socio-economy with context, space, place, power and agency. *Progress in Human Geography*, 37, 4, s. 1–19.
- NETRDOVÁ, P., NOSEK, V. (2009): Přístupy k měření významu geografického rozměru společenských nerovnoměrností. *Geografie*, 114, 1, s. 52–65.
- NOVÁČEK, A. (2005): Vývojové trendy polarizace prostoru v Česku. In: NOVOTNÁ, M. (ed.): *Problémy periferních oblastí*. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, s. 25–35.
- NOVÁK, J., NETRDOVÁ, P. (2011): Prostorové vzorce sociálně-ekonomické diferenciaci obcí v České republice. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47, 4, s. 717–744.
- NOVOTNÁ, M. ed. (2005): *Problémy periferních oblastí*. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, 184 s.
- OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., FEŘTROVÁ, M. (2011): Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47, 4, s. 777–803.
- PAASI, A. (2002): Place and Region: regional worlds and words. *Progress in Human Geography*, 26, 6, s. 802–811.
- PERLÍN, R. (2000): Představitelé veřejné správy jako aktéři lokálního rozvoje. Sociologický průzkum mezi starosty venkovských obcí okresů Písek a Tábor. In: KUBEŠ, J. (ed.): *Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR*. JU v Českých Budějovicích, České Budějovice, s. 133–150.

- PERLÍN, R. (2010): Nástroje rozvoje venkovských obcí. Disertační práce, UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, 28, [58] s.
- PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): Typologie venkovského prostoru Česka. *Geografie*, 115, 2, s. 161–187.
- PILEČEK, J. (2005): Příspěvek k metodice vymezení periferních oblastí: modelové území okresu Prachatice. In: NOVOTNÁ, M. (ed.): *Problémy periferních oblastí*. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, s. 81–91.
- PILEČEK, J. (2006): *Problémy rozvoje periferních oblastí českého pohraničí: příklad modelového území Volarsko*. Diplomová práce, UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, 110 s. + příl.
- PILEČEK, J. (2010): Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. *Geografie*, 115, 1, s. 64–77.
- PILEČEK, J., ČERVENÝ, M. (2010): Hospodářská krize a regionální disparity - příklad okresů České republiky. *Obec a finance*, 1, s. 32–34.
- PILEČEK, J. (2011): The Role of Human Capital of Representatives of Municipal Self-government Bodies in Development of Borderland Peripheries in Czechia: the case of Volarsko. *AUC – Geographica*, 46, 2, s. 95–106.
- PILEČEK, J., ČERVENÝ, M., KLÍMA, J., MÜLLER, J., DUPAL, J., KUNC, Z. (2011): Regionální politika, územní disparity a dopady hospodářské krize v České republice. ÚRS PRAHA, a.s., Praha, 215 s.
- PILEČEK, J., ČERVENÝ, M., MÜLLER, J. (2011): Ekonomické subjekty v úpadku jako jeden z projevů hospodářské krize: analýza regionálních disparit v rámci České republiky. *Regionální studia*, 5, 2, s. 2–13.
- PILEČEK, J., CHROMÝ, P., JANČÁK, V. (2013): Social Capital and Local Socio-economic Development: the case of Czech peripheries. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. Article first published online: 8 OCT 2013, DOI: 10.1111/tesg.12053.
- PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2010): Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciaci okresů Česka. *Geografie*, 115, 1, s. 78–95.
- PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2011): Theoretical and Methodological Aspects of the Identification and Delimitation of Peripheral Areas. *AUC – Geographica*, 46, 1, s. 43–52.
- PILEČEK, J., MÜLLER, J. (2010): Regionální disparity ve vývoji nezaměstnanosti v období hospodářské krize. In: SOBOČÍKOVÁ, K. (ed.): *Regionální disparity a hospodářské subjekty v regionálním rozvoji*. Elektronický sborník přednášek z mezinárodní vědecké konference. VŠB-TU Ostrava, Ekonomická fakulta, Ostrava, CD-ROM.
- POŠTOLKA, V., LIPSKÝ, Z., POPKOVÁ, K., ŠMÍDA, J. eds. (2009): *Geodny – Geodays 2008 – Sborník příspěvků z výroční konference ČGS*, TU Liberec, Liberec, CD-ROM.
- PUTNAM, R. D., LEONARDI, R., NANETTI, R. Y. (1993): *Making Democracy Work: civic transitions in modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, 280 s.
- PUTNAM, R. D. (1995): Tuning in, Tuning out: the strange disappearance of social capital in America. *Political Science and Politics*, 28, 4, s. 664–683.
- PUTNAM, R. D. (2000): *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*. Simon and Schuster, New York, 384 s.
- REINÖHLOVÁ, E. (2005): Informační a komunikační technologie pro rozvoj periferních oblastí – zkušenosti ze zahraničí. In: NOVOTNÁ, M. (ed.): *Problémy periferních oblastí*. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, s. 36–43.

- RICHARDSON, J. G. (1986): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood Press, New York, 377 s.
- RUTTEN, R., WESTLUND, H., BOEKEMA, F. (2010): The Spatial Dimension of Social Capital. *European Planning Studies*, 18, 6, s. 863–871.
- SAGAN, I., HALKIER, H. eds. (2005): *Regionalism Contested: institutions, society and governance*. Ashgate, Aldershot, 282 s.
- SAYER, A. (2000): *Realism and Social Science*. Sage, London, 211 s.
- SCHMIDT, M. H. (1998): An Integrated Systematic Approach to Marginal Regions: from definition to development policies. In: JUSSILA, H., LEIMGRUBER, W., MAJORAL, R. (eds.): *Perceptions of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space*. Ashgate, Aldershot, s. 45–66.
- SCHULLER, T. (2001): The Complementary Roles of Human and Social Capital. *Canadian Journal of Policy Research*, 2, 1, s. 18–24.
- SEIDL, T., CHROMÝ, P. (2010): Problémy integrace marginálního území do regionálního systému: příklad vojenského újezdu Boletice. *Geografie*, 115, 1, s. 44–63.
- SEIDL, T., CHROMÝ, P., HABARTOVÁ, P. (2010): Perceptions of Marginality: the role of administration and other stakeholders in issues of future development of Czech military training areas. *AUC – Geographica*, 45, 2, s. 97–108.
- SHUCKSMITH, M. (2000): Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: perspectives from LEADER in UK. *Sociologia Ruralis*, 40, 2, s. 208–218.
- SOBOČÍKOVÁ, K. ed. (2010): *Regionální disparity a hospodářské subjekty v regionálním rozvoji*. Elektronický sborník přednášek z mezinárodní vědecké konference, VŠB-TU Ostrava, Ekonomická fakulta, Ostrava, CD-ROM.
- SOTARAUTA, M. (2005): Shared Leadership and Dynamic Capabilities in Regional Development. In: SAGAN, I., HALKIER, H. (eds.): *Regionalism Contested: institutions, society and governance*. Ashgate, Aldershot, s. 53–72.
- SOTARAUTA, M. (2010): Regional Development and Regional Networks: the role of regional development officers in Finland. *European Urban and Regional Studies*, 17, 4, s. 387–400.
- STACHOVÁ, J. (2008): *Občanská společnost v regionech České republiky*. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 93 s.
- STACHOVÁ, J., SÝKORA, L., MATOUŠEK, R. (2011). Sociální kapitál a rozvoj regionu. In: MAJEROVÁ, V., KOSTELECKÝ, T., SÝKORA, L. (eds.): *Sociální kapitál a rozvoj regionu: příklad Kraje Vysočina*. Grada Publishing, a.s., Praha, s. 11–31.
- STOCKMANN, J. (2003): Vliv periferní a příhraniční polohy na rozvoj mikroregionu (příklad: Moravské Kopanice). Diplomová práce, UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, 119 s. + příl.
- SVENDSEN, G. L. H., SØRENSEN, J. F. L. (2007): There's More to the Picture than Meets the Eye: measuring tangible and intangible capital in two marginal communities in rural Denmark. *Journal of Rural Studies*, 23, 4, s. 453–471.
- SVOBODOVÁ, H., KONEČNÝ, O., BINEK, J., CHABIČOVSKÁ, K., HOLEČEK, J., GALVASOVÁ, I., VĚŽNÍK, A., HYNEK, A. (2011): Synergie ve venkovském prostoru. GaREP, spol. s r.o., Brno, 114 s.
- SÝKORA, L. ed. (1993): *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, 201 s.

- SÝKORA, L., MATOUŠEK, R. (2009a): Sociální kapitál a teritorialita sociálních sítí. In: POŠTOLKA, V., LIPSKÝ, Z., POPKOVÁ, K., ŠMÍDA, J. (eds.): Geodny - Geodays 2008 – Sborník příspěvků z výroční konference ČGS. TU Liberec, Liberec, s. 50–56.
- SÝKORA, L., MATOUŠEK, R. (2009b): Jak (ne)měřit sociální kapitál pro regionální rozvoj? XII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Bořetice, ESF MU Brno. Dostupné z: <http://is.muni.cz/do/1456/soubory/katedry/kres/4884317/8594456/SykoraMatousek.pdf> (8.7.2013).
- SYSSNER, J. (2006): What Kind of Regionalism? – Regionalism and Region Building in Northern European Peripheries. Peter Lang Publ., Frankfurt am Main, 244 s.
- SZCZYRBA, Z. (2005): Venkovský maloobchod v Česku a jeho nová pozice: diskusní příspěvek k problematice periferních oblastí. In: NOVOTNÁ, M. (ed.): Problémy periferních oblastí. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, s. 53–60.
- ŠAFR, J., SEDLAČKOVÁ, M. (2004): Koncepty a indikátory sociální koheze – východiska empirických výzkumů. In: MUSIL, J. (ed.): Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii. UK v Praze, FSV, CESES, Praha, s. 17–35.
- ŠAFR, J., SEDLAČKOVÁ, M. (2006): Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření. Sociologické studie, 7, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 93 s.
- TERLUIN, I. J. (2003): Differences in Economic Development in Rural Regions of Advanced Countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies*, 19, 3, s. 327–344.
- TOLÓN-BECERRA, A., LASTRA-BRAVO, X. (2009): Planning and Neo-endogenous Model for a Sustainable Development in Spanish Rural Areas. Dostupné z: <http://www.sfer.asso.fr/content/download/2971/27241/> (8.7.2013).
- TRIGLIA, C. (2001): Social Capital and Local Development. *European Journal of Social Theory*, 4, 4, s. 427–442.
- VAISHAR, A. ed. (2000): Vranov nad Dyjí/Jemnice: region v transformaci. Ústav geoniky AV – pobočka Brno, Regiograph, Brno, 144 s.
- VAISHAR, A., ZAPLETALOVÁ, J. (1998): Jemnice: the role of a small town in the present stage of transformation. *Moravian Geographical Reports*, 6, 1, s. 32–42.
- VAN DETH, J. W. (2003): Measuring Social Capital: orthodoxies and continuing controversies. *International Journal of Social Research and Methodology*, 6, 1, s. 79–92.
- VAN DETH, J. W. (2008): Measuring Social Capital. In: CASTIGLIONE, D., VAN DETH, J. W., WOLLEB, G.: *The Handbook of Social Capital*. Oxford University Press, Oxford, s. 150–176.
- VAN OORSCHOT, W., ARTS, W., GELISSEN, J. (2006): Social Capital in Europe: measurement and social and regional distribution of a multifaceted phenomenon. *Acta Sociologica*, 49, 2, s. 149–167.
- VANDUCHOVÁ, M. (2001): Periferní území a možnosti jejich rozvoje (na příkladu modelového území Křinec - Rožďalovice na Nymbursku). Diplomová práce, UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, 119 s. + příl.
- VÁNĚ, P. (2012): Lidský a sociální kapitál vnitřních periferií Česka: příklad tří mikroregionů Středočeského kraje. *Geografický časopis*, 64, 4, s. 357–381.
- VENHORST, V., VAN DIJK, J., VAN WISSEN, L. (2010): Do the Best Graduates Leave the Periheral Areas of the Netherlands? *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 101, 5, s. 521–537.

- VESELÝ, A. (2006): Teorie mnohačetných forem kapitálů. UK v Praze, FSV, Praha, 24 s.
- VIRKKALA, S. (2007): Innovation and Networking in Peripheral Areas – a case study of emergence and change in rural manufacturing. *European Planning Studies*, 15, 4, s. 511–529.
- WALLERSTEIN, I. (1984): *The Politics of World Economy*. Cambridge University Press, Cambridge, 200 s.
- WARD, N., ATTERTON, J., TAE-YEON, K., LOWE, P., PHILLIPSON, J., THOMPSON, N. (2005): Universities, the Knowledge Economy and the ‘Neo-endogenous rural development’. Discussion Paper, 1, Centre of Rural Economy, Newcastle University. Dostupné z: <http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/discussionpapers/pdfs/discussionpaper1.pdf> (13.7.2013).
- WAWROSZ, P., HEISSLER, H. (2011): Investice do lidského kapitálu jako předpoklad úspěšnosti investic do sociálního kapitálu. *Naše společnost*, 1, s. 3–12.
- WIESINGER, F. (2007): The Importance of Social Capital in Rural Development, Networking and Decision-making in Rural Areas. *Journal of Alpine Research*, 95, 4, s. 43–56.
- WILSON, G. (2010): Multifunctional ‘Quality’ and Rural Community Resilience. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 35, 3, s. 364–381.
- WOODHOUSE, A. (2006): Social Capital and Economic Development in Regional Australia: a case study. *Journal of Rural Studies*, 22, 1, s. 83–94.
- WORTHINGTON, A. C., DOLLERY, B. E. (2000): Can Australian Local Government Play a Meaningful Role in the Development of Social Capital in Disadvantaged Rural Communities? *Australian Journal of Social Issues*, 35, 4, s. 349–361.
- YAMAMOTO, T. (2007): East Meets West in an Entrepreneurial Farming Village in Japan: endogenous development theories and economic gardening practices. *Business and Economic History*, 5, s. 1–14.
- ZICH, F. (2006): Sociální potenciál - pojmové vymezení a souvislosti. In: ZICH, F. a kol.: *Sociální potenciál regionu*. Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., Praha, s. 6–27.
- ZICH, F. a kol. (2006): *Sociální potenciál regionu*. Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., Praha, 104 s.

Ostatní dokumenty a zdroje

- Národní strategický plán LEADER 2014+. Dostupné z: <http://nsmas.cz/content/uploads/2012/07/N%C3%81RODN%C3%8D-STRATEGICK%C3%9D-PL%C3%81N-LEADER-2014+-pln%C3%A1-verze.pdf> (25.7.2013).
- Rozvoj obcí, měst a regionů včetně MAS v období 2014+. Dostupné z: <http://strategie2020.cz/2014plus/> (25.7.2013).
- Strategie regionálního rozvoje ČR na období 2014–2020. Dostupné z: <http://www.mmr.cz/getmedia/08e2e8d8-4c18-4e15-a7e2-0fa481336016/SRR-2014-2020.pdf> (25.7.2013).